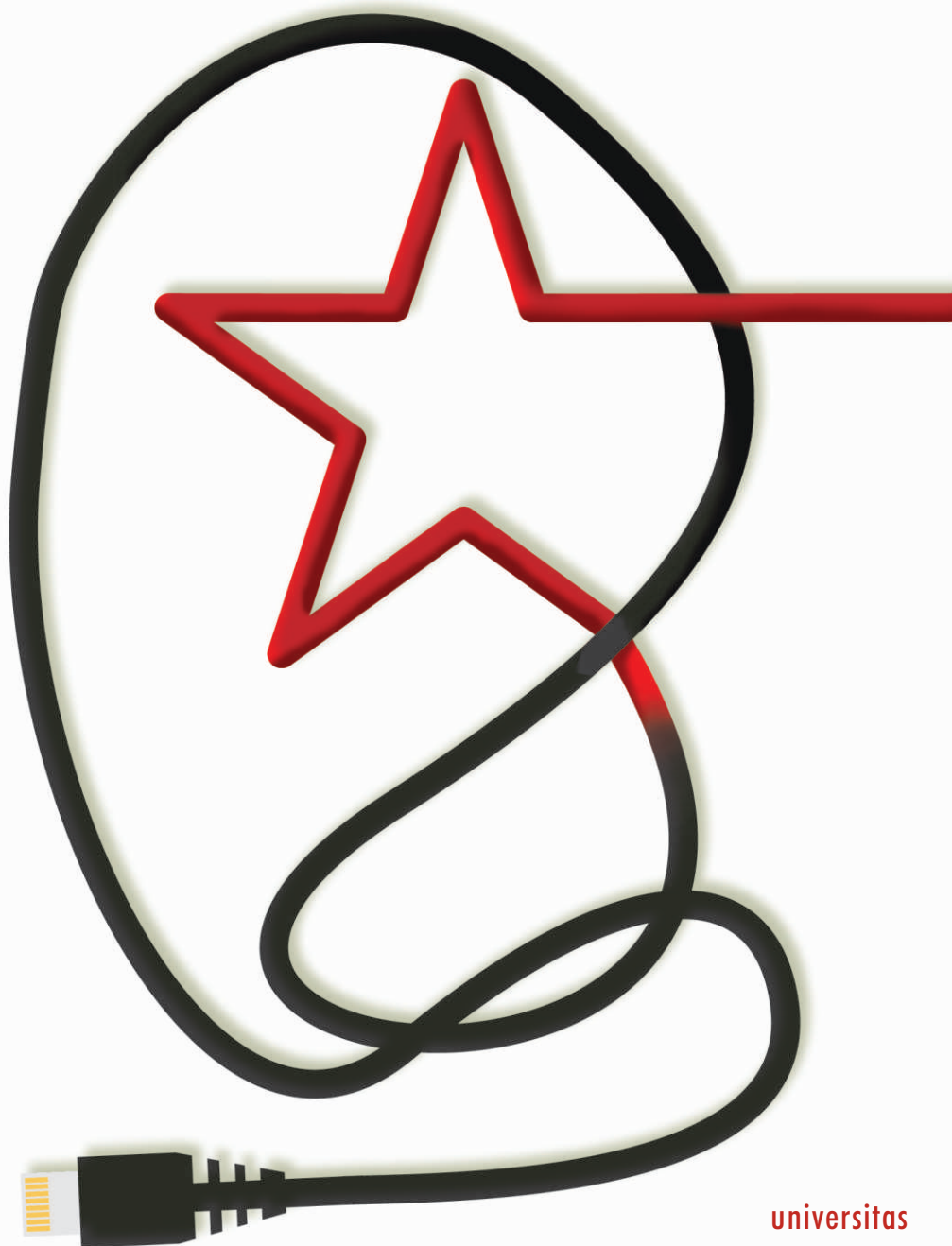

Piotr Lewandowski

POTĘGA NARRACJI

NARODOWE MITY
(GEO)POLITYCZNE ROSJI
W KONTEKŚCIE
BEZPIECZEŃSTWA
INFORMACYJNEGO

universitas

POTĘGA NARRACJI

Piotr Lewandowski

POTĘGA NARRACJI

NARODOWE MITY
(GEO)POLITYCZNE ROSJI
W KONTEKŚCIE
BEZPIECZEŃSTWA
INFORMACYJNEGO

Kraków

Publikacja dofinansowana ze środków
Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie

AKADEMICKIE CENTRUM
POLITYKI CYBERBEZPIECZEŃSTWA
AKADEMIA SZTUKI WOJENNEJ

© Copyright by Piotr Lewandowski and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2022

ISBN 978-83-242-3864-4
e-ISBN 978-83-242-6663-0
TAiWPN UNIVERSITAS

Recenzja
dr hab. Halina Świeboda

Opracowanie redakcyjne
Agnieszka Sabak

Skład i łamanie
Pracownia Słowa

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

www.universitas.com.pl

Nauka musi zaczynać się od mitów – i od ich krytyki

Karl Popper

Spis treści

Wstęp	11
1. Cel badania.....	12
2. Paradygmat.....	13
3. Problem badawczy i hipotezy.....	15
4. Hipoteza główna.....	16
5. Problemy i tezy szczegółowe.....	17
6. Dobór materiału badawczego.....	19
7. Ramy czasowe.....	20
8. Metody, techniki i narzędzia analizy prasy.....	21
9. Dobór próby.....	31
10. Struktura pracy.....	31
11. Stan badań.....	32
12. Matryca narodowej narracji mitycznej Rosji w polskiej prasie opinii.....	35
 Rozdział I: Narodowe mity polityczne	41
1. Teorie mitu i form świadomości społecznej.....	41
2. Mit narodowy.....	45
3. Koncepcja mitu według Mircei Eliadego.....	53
4. Badania nad myślą mityczną Ernsta Cassirera.....	54
5. Strukturalistyczne ujęcie mitu Claude'a Lévi-Straussa i Rolanda Barthes'a.....	58
6. Hermeneutyczna koncepcja mitu Paula Ricoeura.....	65
7. Mit a zaprogramowanie kulturowe Geerta Hofstedeego.....	68
8. Mit polityczny w rozumieniu Georges'a Sorela.....	73
9. Mit polityczny według Vilfredo Pareto.....	75
10. Pamięć zbiorowa w ujęciu Maurice'a Halbwachsa a narodowe mity polityczne.....	77

11. Rzeczywistość mityczna jako wytwór społeczny w koncepcji Petera Bergera i Thomasa Luckmanna	81
12. Współczesny mit polityczny	85
13. Narodowy mit polityczny jako kategoria badawcza.....	88
14. Funkcje mitu politycznego	100
15. Narodowy mit polityczny – sposób realizacji.....	113
16. Kody geopolityczne i narodowy mit (geo)polityczny – w kontekście badań nad bezpieczeństwem międzynarodowym.....	114

Rozdział II: Analiza narracyjna narodowych mitów politycznych

Rosji	129
1. A. Mit komunistycznej/sowieckiej przeszłości/rozsądkowości.....	134
2. B. Mit imperium	144
3. C. Mit władzy samodzierżawnej; mit samodzierżawia.....	161
4. D. Mit narodu rosyjskiego: biesy, martwe dusze	168
5. E. Mit dzikiego Wschodu	178
6. F. Mit przedmurza cywilizacyjnego.....	191
7. G. Mit polskiego pośrednictwa.....	198
8. H. Mit odwiecznego wroga	207

Rozdział III: Analiza narracji mitycznych w latach 2004–2010

w poszczególnych czasopismach	233
1. Reprezentacja poszczególnych narracji	237
2. Reprezentacje struktury narracji mitycznej	260
3. Ujęcie całościowe narodowych narracji mitycznych Rosji w prasie polskiej.....	264
4. Zmienność narodowych narracji politycznych Rosji w czasie	267

Rozdział IV: Ramowanie problematyki rosyjskiej w perspektywie narodowych mitów politycznych

1. Konstruktywizm społeczny w konstruowaniu językowego obrazu świata.....	277
2. <i>Framing</i> jako zjawisko konstruktywistyczne w obrazowaniu rzeczywistości medialnej	280
3. <i>Reframing</i> – mechanizm kreacji znaczeń i interpretacji tekstu dziennikarskiego	285
4. Językowy obraz świata w przekazie medialnym ramowanej narracji mitycznej.....	287
5. Rola narracji mitycznej w kreowaniu rzeczywistości medialnej	295

6.	Odczytanie ramowanego mitem przekazu medialnego – negocjowanie a kompromis.....	297
7.	Ramowanie narracją mityczną	300
8.	Mityczne schematy poznawcze w ramowaniu	305
9.	Rola mitu w ramowej kreacji tożsamości i pamięci w rzeczywistości medialnej	309
10.	Wartość mityczna a wartość informacyjna mitu.....	311
11.	<i>Framything</i>	315
12.	Przedmiot analizy	321
13.	Analiza zawartości prasy jako metoda weryfikacji ramowania mitem.....	325

Rozdział V: Analiza zjawiska *framythingu* jako mechanizmu komunikacji mitologicznej

		329
1.	Analiza ramowa tytułów.....	331
2.	Analiza ramowa lidów	342
3.	Analiza ramowa liftów i podpisów.....	357
4.	Analiza ramowa podpisów pod fotografiami.....	372
5.	<i>Framything</i> – ujęcie całościowe	373

Rozdział VI: Narodowe mity polityczne Rosji w procesie transfiguracyjnym pamięci zbiorowej

		383
1.	Determinizm językowy jako pole wyjścia do badań roli przeszłości w narodowych mitach politycznych	383
2.	Pamięć zbiorowa	386
3.	Tekst prasowy jako nośnik przeszłości w narracjach mitycznych.....	391
4.	Pamięć jako działanie elit politycznych	393
5.	Rangowanie pamięci	395
6.	Pamięć a historia.....	400
7.	Pamięć w procesie komunikacyjnym.....	404
8.	Przeszłość w perspektywie narodowych mitów politycznych	405
9.	Przeszłość w narracji mitycznej jako materia kreująca tożsamość.....	407
10.	Komunikowanie a wydarzenia.....	410
11.	Prasa – pas transmisyjny	414
12.	Nośniki przeszłości – koncept teoretyczno-metodologiczny ...	416
13.	Nośniki pamięci jako transfiguraty przeszłości.....	419
14.	Transfigurat przeszłości – kategoria teoretyczna.....	428

Rozdział VII: Analiza zjawiska transfiguracji	433
1. Przedmiot	435
2. Sposób organizacji – mechanizm transfiguracji.....	454
3. Funkcje.....	475
4. Komunikacja	479
Zakończenie	485
Bibliografia.....	491
1. Pozycje książkowe.....	491
2. Artykuły w pracach zbiorowych.....	505
3. Artykuły w czasopismach.....	521
4. Badania opinii	533
5. Prace w języku rosyjskim.....	533
6. Artykuły internetowe	534
7. Artykuły prasowe cytowane.....	534
Indeks nazwisk	541

Wstęp

Rosja to kraj pełen skrajności. Z jednej strony monumentalna, potężna i wielka, z drugiej zaściankowa, prowincjonalna i zacofana. Do niedawna ziemia carów i Trzeci Rzym, a tuż po tym centrum światowej rewolucji. Nie da się ukryć, że całość tego, co kryje się pod pojęciem „Rosja”, nie może być postrzegane jednoznacznie i niejako umyka wszelkim kategoryzacjom. Rosja to kraj leżący na dwóch kontynentach, którego ani do europejskiej, ani do azjatyckiej cywilizacji nie można jednoznacznie zaklasyfikować. Budząca strach i obawę, nieznana, urzeka i odpycha swoją tajemniczością. „Rosja” – koncept społeczno-polityczny, dyskutowany w mediach, poddawany pod dyskusje akademickie, wynik analiz, badań, dociekań i jednocześnie źródło wielu inspiracji.

Rosja jak żaden inny kraj sprzyja budowie nowych mitów i mitologii. Zwłaszcza w Polsce, kraju niejako „dotkniętym” bliskim sąsiedztwem z Rosją. Po rozpadzie ZSRR Polska i Polacy stanęli przed nowymi, w znacznej mierze kształtowanymi przez mity, wyzwaniem polityki zagranicznej. Istotnymi wydarzeniami w historii Polski, które stanowiły definitywne odejście od dotychczasowej, ponadpięćdziesięcioletniej wymuszonej „przyjaźni” z Rosją było przystąpienie do NATO, a kilka lat później wstąpienie do Unii Europejskiej. Olha Vasyuta traktuje wprost o mitologicznym charakterze tych wydarzeń politycznych:

Punktem zwrotnym w życiu Polaków był etap zmiany systemu politycznego oraz wejście do struktur NATO i UE, kiedy zaczęły się zmieniać główne polityczne wartości państwa oraz wynikała wyraźna potrzeba odnalezienia nowej ideologii odpowiedniej do sytuacji. Ta sytuacja stała się podatnym gruntem dla dominacji mitów we wszystkich sferach życia publicznego, zwłaszcza w polityce, gdzie mity wykorzystuje się przede wszystkim jako narzędzie wpływów politycznych i skuteczny sposób manipulacji. Dlatego też zjawisko politycznego mitu wydaje się być dość istotne dla zrozumienia obecnej sytuacji

politycznej tak w Polsce, jak i w innych państwach oraz procesów w przestrzeni politycznej¹.

Te wydarzenia musiały pociągnąć za sobą zmiany w świadomości społecznej i pamięci zbiorowej Polaków, tłumaczyć i jednocześnie sankcjonować nową sytuację geopolityczną, kompensować oderwanie od dotychczasowego bloku polityczno-militarnego i zaznaczyć cywilizacyjną przynależność do nowego kierunku polityki. Poprzez użycie w dyskursie publicznym odpowiednich środków: mitów Rosji budowane są i nadawane obrazy w postaci kompleksów obrazów, wiedzy i pamięci wobec współczesnych wydarzeń politycznych².

1. Cel badania

Tematyka dotycząca mitów Rosji w prasie polskiej nie znalazła jeszcze odpowiedniego opracowania w literaturze (patrz: podrozdz. Stan badań). Prasa stanowi element komunikacji społecznej, tworząc swoisty dyskurs publiczny. Właśnie w niej replikowane i utrwalane są wierzenia i mity dotyczące wielu zjawisk, w tym Rosji. Prasa stanowi odrębne pole dziennikarskie³, które w obecnych czasach jest nadal narzędziem replikującym, kreującym i mitotwórczym. Pole dziennikarskie używa zamkniętych i skorelowanych obrazów⁴ „Rosji” jako rzeczywistości medialnej i idei polityczno-kulturowej. Celem badań jest weryfikacja narracji mitycznych pod względem ich intencjonalnego i instrumentalnego wykorzystania wraz ze zjawiskami ramowania narracją mityczną i transfiguracji narracji mitycznej w kontekście bezpieczeństwa informacyjnego.

¹ O. Vasyuta, *Mit jako fenomen współczesnej polityki*, „Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy. Nauki społeczne” 2012, nr 1, s. 121.

² Mitologizowanie sceny politycznej i międzynarodowej stanowiło od zawsze istotny czynnik geopolityczny. Polskie mity dotyczące Rosji bezpośrednio przekładały się na politykę międzynarodową. Zob. W. Sokała, *Mity i stereotypy w polskiej polityce wschodniej*, w: *Mity i stereotypy w polityce. Przeszłość i teraźniejszość*, red. A. Kasińska-Metryka, M. Gołoś, Toruń 2010, s. 127–146.

³ P. Bourdieu, L.J.D. Wacquant, *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa 2011, s. 78. Szerzej o polu dziennikarskim: P. Bourdieu, *O telewizji. Panowanie dziennikarstwa*, Warszawa 2009.

⁴ Pojęcie obrazu odnosi się do stosunku i związku między treścią przekazu a rzeczywistością. Jest to obraz rzeczywistości przedstawiany w mediach lub kreowany przez elity (np. polityczne). Obraz to użyteczna perswazyjnie forma realizacji mityzacji przekazu. Por. J. Kołodziej, *Obraz świata w polskiej prasie w 1994 roku: liczby i stereotypy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1995, nr 1–2, s. 80–106.

2. Paradygmat

Podstawowym założeniem przyświecającym idei badań społeczno-politycznych jest wyjście od konstatacji, że podstawą życia politycznego współczesnych społeczeństw jest państwo, które kształtuje wszystkie dziedziny funkcjonowania jednostki: prawo, finanse, kulturę, naukę i media. Przyjętym paradygmatem nauk politycznych do rozstrzygania prezentowanych zagadnień jest interpretacjonizm jako aspekt świadomości politycznej i socjotechnik jej kształtowania.

Polem badawczym tego paradygmatu jest analizowanie postaw świadomościowych, wyobrażeń zbiorowych, językowego obrazu świata: konstruowania rzeczywistości medialnej⁵. Zwolennicy tego paradygmatu wskazują, że świat zewnętrzny nie istnieje w sferze jednostkowych doświadczeń, a jest społecznie konstruowany (konstruktywizm). Dzięki przyjęciu interpretacjonizmu niniejsza praca wpisuje się w nurt badań geopolityki krytycznej⁶. Zakłada, że wszelka obserwacja zjawisk możliwa jest poprzez analizę pojęć. Język i komunikacja stanowią wystarczające miejsce do analizy zbiorowych wyobrażeń⁷. Zapośredniczenie to podstawowy punkt wyjścia do realizacji badań. Wymaga rozbudowanych teorii, które wykazują zasadność, sensowność i sankcjonują dobór metod, technik i narzędzi.

Badanie mitów wpisuje się w paradygmat interpretacjonizmu, gdyż „(...) świat społeczny jednostka interpretuje na gruncie zastanej tradycji, języka, dyskursów, narracji. To pierwszy poziom interpretacji rzeczywistości. Następnie badacz interpretuje interpretację uczestnika życia politycznego. To drugi poziom hermeneutyczny, tzw. «gęsty opis»” (C. Geertz)⁸. Właśnie ten gęsty opis będzie obowiązywał przy deskrypcji narodowych

⁵ Właśnie tu znajdują się mity jako formy pozwalające komunikować się zarówno członkom danej wspólnoty (narodu), jak i elitom politycznym. E. Kuczyńska-McCluskey, *Mity i rytuały w polityce: zastosowanie teorii interakcjonizmu symbolicznego*, w: *Mity współczesne: socjologiczna analiza współczesnej rzeczywistości kulturowej*, red. K. Piątek, A. Barabasz, Bielsko-Biała 2009, s. 138.

⁶ Geopolityka krytyczna koncentruje swoje badania na wyobrażeniach zbiorowych kodów geopolitycznych funkcjonujących w mediach, dyskursie i wśród elit politycznych. Por. K. Dodds, *Geopolitics. A very short introduction*, Oxford 2007, s. 4–11. Kody geopolityczne funkcjonują w postaci wyśłowień narracji mitycznych. Odpowiadają za sytuowanie się narodu wobec innych państw i narodów czy definiowanie wroga i przyjaciela. Zob. J. Potulski, *Wprowadzenie do geopolityki*, Gdańsk 2010, s. 56. Szerzej o tym w dalszej części pracy.

⁷ D. Marsh, G. Stoker, *Teorie i metody w naukach politycznych*, Kraków 2006, s. 131.

⁸ T. Klementewicz, *Politologia jako wieloparadygmatyczna struktura wiedzy*, „Kwartalnik Naukowy OAP UW «e-Politikon»” 2013, nr 5, s. 188.

mitów politycznych (deskryptywny poziom analizy)⁹. Podobnie zostanie ujęta właściwość metodologiczna, gdzie pierwszy poziom sprowadza się do rozważań teoretycznych, mocno sytuujących założenia w paradygmacie nauk społecznych (nauk o bezpieczeństwie: konstruktywizm, geopolityka krytyczna i nauk politycznych). Drugi poziom natomiast odnosi się do analizy przekazów prasowych z wykorzystaniem metod, technik i narzędzi badawczych (komunikacja społeczna).

Poziom drugi wynika z praktyki analityczno-empirycznej i całego arsenału metod analizy jakościowej i ilościowej¹⁰. Nauki polityczne i nauki o bezpieczeństwie nie wykształciły osobliwego dorobku metod i technik, dlatego zostaną one zapożyczone zarówno z nauk humanistycznych, jak i społecznych. Adaptacja metod i technik pozwoli na podejście interdyscyplinarne (politologiczne, podejście zapożyczone z nauk o bezpieczeństwie, historyczne, językoznawstwa i nauk o komunikowaniu)¹¹.

Drugi poziom – hermeneutyczny, zastosowany w niniejszej pracy sprowadza się do przyjęcia odpowiedniego klucza kategoryzacyjnego pomocnego w interpretacji metafor narracji mitycznych. Hermeneutyka politologiczna jako warsztat metodologiczny pozwala na interpretację tekstu i dostarcza niezbędne ku temu narzędzia¹². Narracje mityczne wymagają nie tylko analizy na poziomie deskryptywnym, ale też interpretacji ich funkcjonowania i struktury. Wykładnia (powstała na podstawie badań jakościowych i ilościowych z podejściem hermeneutycznym) „pozwała na przekształcenie, jak i rozwinięcie przedmiotu interpretowanego po to, aby stała się ona bardziej zrozumiała, jasna, wielostronna i dokładniejsza”¹³.

⁹ C. Geertz, *Opis gęsty – w stronę interpretatywnej teorii kultury*, w: *Badanie kultury. Elementy teorii antropologicznej*, red. M. Kempny, E. Nowicka, Warszawa 2003, s. 36 i n.

¹⁰ Metody i techniki stosowane w niniejszej pracy stoją w zgodzie z klasycznym ujęciem metodologii badań politologicznych. Zob. m.in. R. Dahl, B. Stinebrickner, *Współczesna analiza polityczna*, Warszawa 2007; J. Buttolph-Johnson, H.T. Reynolds, *Metody badawcze w naukach politycznych*, Warszawa 2010; J. Lofland, *Analiza układów społecznych: przewodnik metodologiczny po badaniach jakościowych*, Warszawa 2009.

¹¹ Podejście metodologiczne nauk o polityce zostało tu silnie wzbogacone o szereg metod i technik stosowanych w naukach o komunikowaniu. Zob. B. Dobek-Ostrowska, *Rozwój studiów nad komunikowaniem politycznym w Polsce na tle badań światowych – główne obszary badawcze i perspektywy rozwojowe*, „Global Media Journal – Polish Edition” 2006, nr 1, s. 9–12.

¹² M. Kołodziejczak, *Hermeneutyka politologiczna – model interpretacji w nauce o polityce*, w: *Hermeneutyka politologiczna*, red. M. Kołodziejczak, Poznań 2009, s. 11–18.

¹³ T. Buksiński, *Zasady i metody interpretacji tekstów źródłowych*, Poznań 1991, s. 22–23.

Podjęcie hermeneutyczne tu stosowane ma za zadanie spełnić wymogi „spirali hermeneutycznej” Hansa-Georga Gadamera, czyli przejścia od treści i społecznych znaczeń komunikatywnych (deskryptywny poziom analizy) do właściwości i znaczeń w nich ukrytych oraz mechanizmów za nie odpowiadających¹⁴ (tu: ramowanie narracją mityczną, transfiguracja).

Interpretacjonizm łączy poziom analityczno-empiryczny i hermeneutyczny. Pozwala na odkrycie właściwości struktur narratywistycznych, opisanie, określenie i sklasyfikowanie ich. Do tego dochodzi ujęcie poziomu badanego zjawiska w kategoriach nie tylko politycznych czy z zakresu bezpieczeństwa, ale i społecznych, i przełożenie ich na wartość poznawczą. Interpretacjonizm ma dość jasną wykładnię i wskazuje, że by zrozumieć działania polityczne, wypada odnieść je do znaczeń, przekonań i preferencji grup i jednostek¹⁵. Właśnie tu realizuje się potrzeba badania nad mitem, poprzez określenie jego struktury, znaczenia, wykorzystania i mechanizmu działania w komunikacji masowej w odniesieniu do rzeczywistości tak polityczno-społecznej, jak i szerzej do środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego.

3. Problem badawczy i hipotezy

Na podstawie pytań określających cel badania można sformułować problem badawczy w brzmieniu: W jaki sposób funkcjonują narodowe mity polityczne Rosji w przekazach prasowych polskich tygodników opinii w latach 2004–2010?

Odpowiedź na to pytanie nie wydaje się prosta. Wymaga dokładnej analizy jakościowej przekazów prasowych¹⁶ z lat 2004–2010, które w swej treści będą odnosić się do Rosji jako tematu bądź kontekstu tematycznego. Istotne jest zwrócenie uwagi na zakres pojęcia teoretyczno-metodologicznego

¹⁴ H.G. Gadamer, *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, Warszawa 2004, s. 220–225.

¹⁵ M. Bevir, R.A. Rhodes, *Teoria interpretacjonistyczna*, w: *Teorie i metody w naukach politycznych*, dz. cyt., s. 135. Uzupełnieniem paradygmatu interpretacjonizmu będzie konstruktywizm społeczny wykorzystany przy budowie klucza kategoryzacyjnego poprzez wykazanie kosystematyczności strukturalistycznej mitów politycznych. Por. S. Nowak, *Metodologia nauk społecznych*, Warszawa 1985, s. 81–396.

¹⁶ Przekaz prasowy to pojęcie metodologiczne uwzględniające całość gatunków dziennikarskich, w których pojawia się informacja o Rosji. Zamiennie stosowane tu będą terminy: „tekst prasowy”, „produkt prasowy”, „tekst dziennikarski”. Dla zachowania przejrzystości narracji autor nie wprowadza dodatkowego rozróżnienia w postaci terminologii wywodzącej się z gatunków dziennikarskich.

w postaci narodowych mitów politycznych¹⁷. By odpowiedzieć na pytanie, w jaki sposób funkcjonują one w prasie, trzeba skupić się na wyodrębnieniu dwóch zjawisk w postaci ramowania przekazów prasowych poprzez narodowe mity polityczne oraz transfigurowania pamięci zbiorowej w narracjach mitycznych. Właśnie te zjawiska, zdaniem autora, stanowią podstawę do oceny jakości funkcjonowania narodowych narracji mitycznych w prasie polskiej skupiających się na ogólnym zagadnieniu Rosji jako obrazu polityczno-społecznego.

Z uwagi na wyodrębnienie trzech jakości badawczych w postaci: narodowych mitów politycznych, ramowania narracją mityczną, transfiguracji pamięci w narracji mitycznej niniejsza praca zostanie podporządkowana właśnie eksploatacji tych trzech zjawisk obecnych w przekazach prasowych.

4. Hipoteza główna

Na potrzeby weryfikacji problemu badawczego z uwzględnieniem istniejącej literatury i przeprowadzenia analizy badawczej wysunięto następującą presumpcję: za sprawą narodowych mitów politycznych Rosji dokonywane jest obrazowanie Rosji w przekazach prasowych.

Hipoteza ta odnosi się do zaprezentowanych poniżej założeń.

Obrazowanie Rosji odbywa się poprzez narodowe narracje mityczne i ma charakter strukturalizowanych narracji oraz da się opisać w zamkniętym zbiorze schematów poznawczych. Mity Rosji w prasie polskiej stanowią strukturę poznawczą w dyskursie politycznym i w komunikacji prasowej. Mitologizowanie Rosji w prasie polskiej odbywa się przez zjawiska zachodzące na poziomie komunikacyjnym: ramowanie narracją mityczną oraz transfigurowanie pamięci zbiorowej. Ramowanie narodową narracją mityczną odpowiada za konceptualizację i reprezentacyjność schematów poznawczych w odpowiednich komponentach tekstu dziennikarskiego. Proces transfiguracji umożliwia kategoryzację współczesnych wydarzeń politycznych znajdujących się w dyskursie medialnym w ciągu narracji narodowych mitów politycznych. Proces ten może być zewnętrznie sterowany i mieć znaczenie na poziomie bezpieczeństwa międzynarodowego.

Tak zaprezentowane założenia badawcze wprowadzają do dyskursu naukowego nowe pojęcia w postaci zjawisk zachodzących na przestrzeni

¹⁷ Narodowy mit polityczny zostanie omówiony w kolejnym rozdziale, zamiennie stosowana będzie tu również terminologia „narodowe narracje mityczne”. Podobnie stanie się z operatami: kod geopolityczny, kod kulturowy.

komunikacji politycznej. Przyjęcie rozbudowanych rozdziałów teoretycznych w celu budowy spójnych i skonkretyzowanych wniosków umożliwiających usankcjonowanie naukowe tego rodzaju rozwiązań zdaje się być niezbędne. Sprzyja temu przyjęty paradygmat naukowy oraz docenienie roli przekazów medialnych w konstruowaniu rzeczywistości politycznej.

5. Problemy i tezy szczegółowe

Powyższe założenie wymagają przyjęcie kilku problemów szczegółowych oraz też w celu dookreślenia głównego problemu badawczego.

P1. W jakiej postaci w przekazach prasowych w polskich tygodnikach opinii funkcjonują narodowe mity polityczne?

T1. W polskiej prasie realizuje się osiem spójnych narracyjnie społeczno-politycznych wyobrażeń zbiorowych w postaci narodowych mitów politycznych Rosji.

T2. Narodowe mity polityczne Rosji w prasie polskiej pełnią funkcje narracji poznawczych wobec wydarzeń społeczno-politycznych odnoszących się do przedmiotu tematyki rosyjskiej.

T3. Wysłowienia narracji mitycznych tworzą struktury poznawcze dające się wpisać w schemat zaprogramowania poprzez kody kulturowe.

P2. W jakim stopniu reprezentowalność narodowych narracji mitycznych Rosji w prasie polskiej wykazuje zmienny poziom?

T4. Reprezentowalność poszczególnych narracji mitycznych w prasie polskiej w tygodnikach opinii odznacza się wysokim poziomem korelacji.

T5. Narodowe narracje mityczne Rosji wykształciły wysłowienia w postaci metafor o wysokiej randze reprezentowalności całości narracji mitycznej.

T6. Wśród mitów Rosji w prasie polskiej największą zmiennością w poziomie reprezentowalności cechowały się narracje związane z koncepcją rozciągłości granic Polski i UE.

T7. Na zmienność poziomu reprezentowalności narracji mitycznych oddziałuje faktografia polityczna, historyczna i społeczna.

P3. Jak funkcjonujące w polskiej prasie narodowe narracje mityczne dokonują ramowania informacji przekazów prasowych dotyczących Rosji?

T8. Ramowanie narracją mityczną odbywa się poprzez miejsca strategiczne: rdzeń ramujący w postaci tytułów, lidów, liftów i podpisów pod fotografiami.

T9. Ramowanie narracją mityczną jest wynikiem strategii marketingowej wybranego tytułu prasowego.

T10. Ramowanie narracją mityczną stanowi mechanizm funkcjonowania mitu Rosji w komunikacji masowej.

P4. W jakim zakresie ramowanie w tygodnikach opinii „Polityka”, „Wprost”, „Newsweek” stanowi odzwierciedlenie funkcjonujących w prasie narodowych mitów politycznych Rosji?

T11. Reprezentowalność narracji mitycznych w poszczególnych elementach tekstu dziennikarskiego w pismach opinii jest silnie skorelowana.

T12. Ramowanie informacji prasowej poprzez narodowy mit polityczny jest zjawiskiem skorelowanym z narracją mityczną występującą w całości przekazów prasowych.

T13. Ramowanie mitem odbywa się w sposób skonwencjonalizowany na przestrzeni trzech tygodników opinii.

P5. Jaki mechanizm komunikacyjny narodowych mitów politycznych Rosji w prasie polskiej odpowiada za ich replikowanie i aktualizowanie?

T14. W przekazach prasowych będących elementem procesu komunikacji masowej działa mechanizm transfiguracji pamięci zbiorowej.

T15. Transfiguracja dokonuje przeniesienia wydarzeń (symboli) historycznych w ciągi narracyjne narodowych mitów politycznych Rosji.

T16. Transfiguracja pamięci zbiorowej realizuje funkcje usensownienia faktografii politycznej poprzez nadanie jej wartości narracji mitycznej.

P6. W jakiej postaci w przekazach prasowych funkcjonuje mechanizm transfiguracji pamięci zbiorowej, historii i wydarzeń politycznych w spójny przekaz informacyjno-publicystyczny?

T17. Wydarzenia historyczne w narracji mitycznej funkcjonują wprowadzone do rangi symboli.

T18. Mechanizm transfiguracji można określić poprzez przedmiot, sposób organizacji, funkcje i komunikacyjność.

T19. Transfiguracja pamięci zbiorowej jest mechanizmem składającym się z wielu modułów posiadających rozciągłość w procesie komunikacyjnym.

P7. W jaki sposób zjawiska ramowania narracją mityczną i transfiguracja narracji mitycznej przekładają się na polityczny zakres środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego?

T20. Kody kulturowe (geopolityczne) są celowo i w różnym natężeniu stosowane przez poszczególne koncerny/redakcje do oddziaływania na opinię publiczną i kreowania pożądanego wizerunku Rosji.

T21. Transfigurowanie narracji mitycznej odbywa się celowo z rozpoznaniem i wykorzystaniem szeregu właściwości dyskursu do prowadzenia działań o charakterze konfliktowym.

6. Dobór materiału badawczego

Spośród bogatego rynku tytułów prasowych do celów badawczych zostały wybrane trzy tygodniki opiniotwórcze¹⁸: „Wprost”, „Newsweek” i „Polityka”. By dokładniej zakreślić pole badawcze, analizie zostaną poddane tylko niektóre produkty polskiej prasy takie jak: artykuł, informacja, felieton, dziennik, reportaż, esej. Właśnie one, traktując tematycznie o Rosji, powinny nieść najsilniejsze pokłady treści mitycznych.

Tygodniki opinii stanowią soczewkę skupiającą jednocześnie oczekiwania społeczne, przekazy komunikacyjne, dyskurs polityczny przekazów prasowych. Stają się miejscem, w którym mit realizuje się w komunikacji (a w dodatku stanowią trwały materiał badawczy). Głównym powodem wyboru tych tytułów jest funkcja eksplanacyjna tygodników opinii, polegająca na prezentowaniu rzeczywistości w postaci bieżących wydarzeń politycznych¹⁹, narzucenie ich interpretacji i konieczność ustosunkowania się do nich. Jak wskazuje Stanisław Nowicki, „tygodniki opinii objaśniają i porządkują (prawda, że na swój sposób) swoim czytelnikom otaczającą ich rzeczywistość, a ich publikacje zyskują sobie (poważny niekiedy) społeczny (częściej jednak medialny) rezonans. I to on (...) przesądza o ich wyjątkowej pozycji w prasowej ofercie”²⁰.

W podobnym tonie o tygodnikach opinii wypowiada się Cezary Gądomski, który dodatkowo zwraca uwagę na wartość przekazu medialnego w prasie, a mianowicie wskazuje, że prasa ta stanowi odzwierciedlenie społecznych poglądów pochodzących z różnych źródeł, wymusza na odbiorcy, czytelniku realizowanie potrzeby samodzielnego konstruowania obrazu świata na podstawie przekazów medialnych. Pismo, przekaz, komunikat to jednocześnie wynik i środek myśli, pamięci zbiorowej i mitu²¹, który nie

¹⁸ Określenie to funkcjonuje od 10 lat w polskim dyskursie naukowym, por. Z. Bajka, *Tygodnik opinii – co to takiego*, <http://blog.wirtualnemedia.pl/bajka-zbigniew/post/tygodniki-opinii-co-to-takiego> (dostęp: 22.05.2016). Na przestrzeni niniejszej pracy mogą pojawić się inne określenia w stosunku do czasopism poddanych analizie – „tytuł prasowy”, „tygodnik”, „czasopismo”, „pismo”.

¹⁹ Rozumienie wydarzeń politycznych jest tożsame z proponowanym przez Bartosza Hordeckiego i Dorotę Piontek pojęciem współczesnych zdarzeń medialnych, które, choć „często same w sobie są banalne, skrywać mogą bardzo złożone, głęboko uwikłane w kulturę postawy, motywacje, dążenia ich uczestników”. Zob. B. Hordecki, D. Piontek, *Metodologia badań nad tabloidyzacją*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2012, nr 36, s. 30.

²⁰ S. Nowicki, „Wprost” – jego czytelnicy i pozycja na rynku prasowym, Kraków 1993, s. 4.

²¹ Mit uznawany jest za uproszczenie przekazu, zwarcie rzeczywistości, stanowiące wyjaśnienie nieweryfikowalne. Mit pozwala na zwięzłą i obrazową komunikację w obrębie przekazów prasowych, stanowiąc zrozumiałą dla odbiorcy

sugeruje rozwiązań, a przekazuje je, nie wartościuje, ale dostarcza wartości i emocji²². Według Wiesława Sonczyka tygodniki opinii koncentrują uwagę społeczeństwa przede wszystkim wokół zagadnień politycznych, światopoglądowych i ideologicznych²³. Pełną charakterystykę tygodników opinii i ich roli w katalizowaniu zmian postaw i sposobu myślenia czytelników podaje Agata Krzywdzińska, dokonując szczegółowych opisów analizowanych tu czasopism²⁴.

Pisma „Newsweek”, „Wprost” i „Polityka” to opiniotwórcze tygodniki społeczno-polityczne, co oznacza, że materia zagadnień w nich poruszanych zawsze będzie mieć kontekst polityczny i/lub społeczny. Punktem wyjścia dla wyboru tych pism był także ich nakład, sprzedaż oraz liczba cytowań w innych polskich mediach określany średnio na 2004 rok. W przypadku liczby cytowań czasopisma te osiągnęły najwyższy poziom zaraz po dziennikach: „Rzeczpospolita” i „Gazeta Wyborcza”²⁵.

Tygodnik	„Wprost”	„Polityka”	„Newsweek”
Nakład	303 675	299 515	330 586
Sprzedaż	168 422	190 259	185 097

Tabela 1. Nakład i sprzedaż tygodników „Wprost”, „Polityka” i „Newsweek” w 2004 roku²⁶

7. Ramy czasowe

Za cezurę czasową obrano lata 2004–2010, czyli od przystąpienia Polski do Unii Europejskiej (maj 2004) do katastrofy smoleńskiej (kwiecień 2010). Okres ten obfitował w liczne wydarzenia polityczne w bilateralnych stosunkach polsko-rosyjskich, natomiast klamra czasowa stanowi oś hipotetycznego replikowania mitów o silnym charakterze polonocentrycznym

przekaz. Zob. J. Campbell, *Potęga mitu. Rozmowa Billa Moyersa z Josephem Campbellem*, Kraków 1994, s. 22–23.

²² Por. Z. Bajka, *Tygodnik opinii – co to takiego*, dz. cyt.

²³ W. Sonczyk, *Media w Polsce: zarys problematyki*, Warszawa 1999, s. 91.

²⁴ A. Krzywdzińska, *Wizerunek Rosji i Stanów Zjednoczonych w polskich tygodnikach opinii po 1991 roku*, Kraków 2012, s. 45–63.

²⁵ *Ranking najbardziej opiniotwórczych polskich mediów w 2004 r.*, Warszawa 2005, s. 13, Instytut Monitorowania Mediów, http://www.imm.com.pl/sites/default/files/raporty/Analiza_cytaty_2004.pdf, (dostęp: 22.05.2016).

²⁶ A. Krzywdzińska, *Wizerunek Rosji i Stanów Zjednoczonych w polskich tygodnikach opinii po 1991 roku*, dz. cyt., s. 52–61.

skupionych na motywie pogranicza. Wydarzenia zakreślające ramy badawcze mają silne znaczenie symboliczne, co może być powodem szerokiego spectrum zmian świadomości społecznej Polaków²⁷. Zarówno 1 maja 2004 jak i 10 kwietnia 2010 roku są tymi datami, które zmieniły dyskurs i mitologizację Rosji, przywołując różnorodność narracji mitycznych wokół niej. W przypadku katastrofy smoleńskiej mamy do czynienia z wybiciem społeczeństwa polskiego z toku typowych, rytualnych wydarzeń politycznych. Można też spostrzec, że obydwie wydarzenia stanowią dwa punkty węzłowe, to znaczy zamykają pewien obszar kształtowania określonych narracji związanych z wagą wydarzeń politycznych, dotyczących wszystkich członków danej społeczności.

8. Metody, techniki i narzędzia analizy prasy

Metoda 1 – analiza treści

Tego rodzaju badania dotyczące pola dziennikarskiego można rozpatrywać w szerokim kontekście analizy zawartości przekazów prasowych (analizy treści)²⁸. Wypada określić przedmiot badania, którym będzie komunikat rozumiany jako ustrukturalizowany zbiór znaków, będący zakodowaną postacią intencji nadawcy, przy czym nie można zapominać o jego dwoistej naturze jako materialnej formy i pojęciowej treści²⁹. Strukturalna analiza treści wydaje się najlepszą metodą badania, gdyż poprzez swoje główne założenia spełnia wymogi metodologiczne podejścia do problematyki (jest to analiza jakościowa, holistyczna, selektywna, ilustracyjna, ukazująca ukryte znaczenia i odnosząca się do czytelnika). Jako przyjęta metoda wymaga systematyki, analizy zbiorów przekazów poprzez możliwie jak najbardziej obiektywne identyfikowanie i klasyfikowanie elementów treściowych. To także założenie precyzyjności i porównawcze wnioskowanie wobec właśnie tych elementów i uwarunkowań procesu komunikacyjnego. Postępując zgodnie z metodologicznymi wytycznymi Davida Silvermana, analizując

²⁷ M. Urban, *Wybrane metody badań świadomości społeczno-politycznej młodzieży na przykładzie psychologicznych orientacji indywidualistycznej i kolektywistycznej*, „Przegląd Europejski” 2009, nr 1, s. 21–38.

²⁸ K. Szczepaniak, *Zastosowanie analizy treści w badaniach artykułów prasowych – refleksje metodologiczne*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2012, nr 42, s. 83–112.

²⁹ T. Goban-Klas, *Media i komunikowanie masowe. Teorie i analizy prasy, radio, telewizji i Internetu*, Warszawa 2000, s. 49.

treść, można dokładnie określić procesy badawcze zarówno jawne, jak i kontekstualne³⁰.

Przedmiotem badań nie będzie sam przekaz, ale jego związki z innymi procesami komunikowania. I tak będą to badania dotyczące związków między treścią i formą przekazów a kodem (strukturą narracji mitycznej)³¹, co jest przydatne dla określenia stopnia reprezentowalności danego mitu i jego roli w całości przekazów prasowych i udowodnienia istnienia kodu kulturowego, opartego o schematy strukturalne dostępne w narodowych mitach politycznych (problemy badawcze od P1 do P6)³².

Badania będą też dotyczyły związków między treścią przekazów a rzeczywistością, wskazując na obrazowanie Rosji poprzez narodowe mity polityczne. Tu rozwiązane zostaną kwestie dotyczące funkcjonowania narracji mitycznych w przekazach prasowych w ich aspekcie ramowania informacji oraz transfigurowania pamięci. Te dwa mechanizmy uznają za podstawowe czynniki determinujące posługiwanie się narracją mityczną w komunikacie.

Stosowana tu metoda strukturalnej analizy treści będzie wzorowana na klasycznych ujęciach badań przekazów prasowych i przekazów narracji mitycznej zaproponowanej przez strukturalistę Claude'a Lévi-Straussa³³.

³⁰ D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych: metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, Warszawa 2009, s. 27.

³¹ Tu zgodnie z postulatami badania komunikatu pod względem procesu kodowania, przekazywania i dekodowania. J. Hollis, *Tracking the Gods: The Place of Myth in Modern Life*, Toronto 1995, s. 12–18.

³² Proponuję tu przyjęcie rozumienia kodu kulturowego w znaczeniu miary występowania jednostek narracji mitycznej w określonym zbiorze tekstów prasowych jako sposób realizacji narracji mitycznej. Innymi słowy, kod kulturowy będzie przekładał się bezpośrednio na schematyczną, policzalną i weryfikowalną strukturę narracji mitycznej, zaproponowaną w postaci jej metodologicznej matrycy. Tę koncepcję kodu kulturowego przyjęto z badań etnolingwistycznych i lingwokulturowych. W myśl tych nauk istnieje możliwość opracowania metodologicznego tzw. konceptów narodowych poprzez badanie m.in.: danych tekstowych pochodzących z bieżącej ekspresji „tekstów danego dyskursu publicznego, zwłaszcza publicystyki wysokiej”. J. Bartmiński, W. Chlebda, *Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury” 2008, nr 20, s. 11–27. Por. I. Chybor, *Koncepcja kodów kultury w rosyjskich i ukraińskich badaniach lingwokulturowych i etnolingwistycznych*, „Adeptus” 2015, nr 6, s. 37–49; Ł. Gomułka, *O roli jednostki w rozwoju kultury na przykładzie dyskursu literatura a nauki ścisłe*, w: *Kody kultury. Interakcja, transformacja, synergia*, red. H. Kubicka, O. Taranek, Wrocław 2009, s. 83.

³³ C. Lévi-Strauss, *The Structural Study of Myth*, w: *A symposium „Journal of American Folklore”* 1955, t. 78, nr 270, s. 428–444; tenże, *Antropologia strukturalna*, Warszawa 2009; tenże, *The Story of Asdiwal*, w: *Sacred Narrative Readings in the Theory of Myth*, red. A. Dundes, London 1984, s. 24; tenże, *Myth and Meaning*,

Jego badanie struktur narracji mitycznych nadal pozostaje aktualną metodą poznawczą na gruncie nauk społecznych (przechodząc do kognitywistyki)³⁴. Mit stanowi wyzwanie dla metody strukturalnej analizy treści, gdyż „kategorie werbalne są mechanizmem transformacji uniwersalnych cech strukturalnych umysłu ludzkiego w uniwersalne cechy strukturalne kultury ludzkiej”³⁵. Właśnie z tej uwagi wynika, że strukturalna analiza przekazów prasowych, uwzględniająca fragment i ukryte w nim znaczenia odnoszące się do czytelnika, pozwala na pełne wykorzystanie mitu jako kategorii poznawczej.

Przy badaniu mitu trzeba zwrócić szczególną uwagę na jego formę oraz treść³⁶. Właśnie te dwa komponenty powinny stać się podstawą analizy treści, a następnie deskrypcji przekazu mitycznego³⁷. Struktura mitu nie jest tak powierzchowna. Powinno się tu przyjąć metodologiczne założenie Lauri Honko, by badać mit jako byt społeczny (z uwagi na jego wartości, emocje i charakter rytualny). W szerszej perspektywie strukturalnej analizy treści przekazów prasowych badanie mitu, według Honko, obejmuje weryfikację historyczną i lingwistyczną³⁸.

Za wyznaczniki stosowania strukturalnej analizy treści posłużyły kluczowe prace uznanych naukowców³⁹. W niniejszym opracowaniu zdecydowano się na zastosowanie strukturalnej analizy treści, a co za tym idzie

Toronto 1978, s. 15–54; tenże, *Surowe i gotowane*, Warszawa 2010, s. 13; tenże, *Mysł nieoswojona*, Warszawa 1969, s. 88–89.

³⁴ A. Szabelska, *Claude Lévi-Strauss i strukturalna analiza mitu a przyczynek do badań kognitywnych*, „Via Mentis” 2012, nr 1, s. 99–108.

³⁵ E. Leach, *Lévi-Strauss*, Warszawa 1973, s. 43.

³⁶ Z uwagi na badanie mitu Rosji w przekazie medialnym, należy zastosować analizę zawartości prasy z uwzględnieniem badania: treści komunikatu, jego cech oraz właściwości kanału. Zob. P. Ścigaj, M. Bukowski, *Zastosowanie analizy zawartości w badaniach politologicznych*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2012, nr 36, s. 11.

³⁷ J. Niżnik, *Mit jako kategoria metodologiczna*, „Kultura i społeczeństwo” 1978, nr 3–4; E. Nowicka, *Sporne problemy w badaniach nad mitem*, „Kultura i Społeczeństwo” 1978, nr 3–4; M. Czeremski, J. Sadowski, *Mit i utopia*, Kraków 2012, s. 55; por. J. Bartkowski, *Lokalne podania historyczne jako wyraz aktywności mitotwórczej*, w: *Mity polityczne i stereotypy w pamięci zbiorowej społeczeństwa*, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, M. Reksć, Łódź 2015, s. 34.

³⁸ L. Honko, *The Problem of Defining Myth*, „The Myth of the State” 1972, nr 6, s. 2–19.

³⁹ E. Babbie, *Podstawy badań społecznych*, Warszawa 2008; S. Allan, *Kultura newsów*, Kraków 2006; S. Baran, D. Davis, *Teorie komunikowania masowego*, Warszawa 2007; N.K. Denzin, Y.S. Lincoln, *Metody badań jakościowych*, Warszawa 2009; J. Fiske, *Wprowadzenie do badań nad komunikowaniem*, Wrocław 2009; Ch. Frankfort-Nachmias, D. Nachmias, *Metody badań w naukach społecznych*, Poznań 2001; D. McQuail, *Teoria komunikowania masowego*, Warszawa 2007;

badaniu poddano jako jednostkę analizy wyłącznie treść tekstów dziennikarskich, ograniczając się do tytułów, lidów, akapitów, liftów i podpisów pod fotografiami, bez uwzględnienia gatunkowości tychże tekstów, miejsca ich publikacji w prasie, tabel, wykresów i fotografii.

Jednostką obserwacji jest natomiast Rosja jako kategoria mitologizacji przekazu medialnego, a dokładniej pojawienie się tematyki rosyjskiej w danym przekazie prasowym. Trzeba uwzględnić, że w holistycznym ujęciu będą brane pod uwagę wszystkie przekazy prasowe, w których pojawia się Rosja jako motyw, trop, kontekst. Wymusza to wypracowanie bardziej szczegółowych technik badawczych skupionych na metaforach narracji mitycznej. Jednostką obserwacji będzie słowo „Rosja” i temat „Rosja”, „rosyjskość”.

Metoda 2 – analiza dyskursu

Dla pełnego opracowania przyjętego paradygmatu, zwłaszcza w odniesieniu do konstruktywizmu i społecznej konstrukcji rzeczywistości, odpowiednią metodą uzupełniającą analizę treści jest analiza dyskursu⁴⁰. Dzięki niej istnieje możliwość poddania pod badanie takich zjawisk jak zawartość przekazów prasowych, sposoby prezentowania wydarzeń, zjawisk i problemów społecznych w mediach. Z uwagi na przyjęte tu badanie zjawiska ramowania analiza dyskursu zostanie zawężona i uzupełniona przez analizę ramową (*framing analysis*). Analiza ramowa jest niezbędna do uchwycenia istnienia postulowanych tu schematów poznawczych (kodów kulturowych/kodów geopolitycznych)⁴¹. Analiza ramowania w stosunku do badania zjawiska mitu i jego funkcji pozwoli określić praktykę kształtowania dyskursu medialnego (społecznego) i odpowie na pytanie o mechanizmy odpowiedzialne za przypisywanie znaczeń określonym zjawiskom społeczno-politycznym⁴².

D. Silverman, *Interpretacja danych jakościowych: metody analizy rozmowy, tekstu i interakcji*, dz. cyt.; tenże, *Prowadzenie badań jakościowych*, Warszawa 2008.

⁴⁰ R.D. Benford, D.A. Snow, *Framing Processes and Social Movements: An Overview and Assessment*, „Annual Review of Sociology” 2000, nr 26, s. 611–639.

⁴¹ M. Czyżewski, *Wokół analizy ramowej jako perspektywy badawczej*, w: *Zawartość mediów, czyli rozważania nad metodologią badań medioznawczych*, red. T. Gackowski, Warszawa 2011, s. 31–47; por. K. Franczak, *Perspektywa framing analysis – oferta analityczna dla badań nad dyskursem?*, „Przegląd Socjologiczny” 2014, t. 63, nr 3, s. 135–156.

⁴² R.M. Entman, *Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm*, „Journal of Communication” 1993, t. 43, nr 4, s. 51–58; por. tenże, *Framing Bias: Media in the Distribution of Power*, „Journal of Communication” 2007, t. 57, nr 1, s. 163–173.

Analiza dyskursu jest zgodna z przyjętym paradygmatem konstruktywistycznym i strukturalizmem. Do określenia wartości narodowych mitów politycznych w międzynarodowym bezpieczeństwie informacyjnym państwa warto posłużyć się mechaniką metodologiczną zaproponowaną przez A. Jonesa i J. Clarke'a: dyskurs-aksjologia, produkcja dyskursu, relacje dyskursów⁴³. Podejście to widoczne jest w technice matrycy i jej narracyjnej deskrypcji.

Techniki badawcze

Dzięki metodzie analizy treści możliwe jest podejście strukturalne i wypracowanie odpowiednich technik badawczych potrzebnych do zweryfikowania hipotez szczegółowych. *Desk research* to badanie źródeł wtórnych, które będzie stosowane do uwzględnienia m.in. zmienności i oddziaływania faktografii na reprezentacyjność narracji mitycznej w prasie (tu głównie analizy instytucji i urzędów statystycznych m.in. GUS).

Narzędzie w postaci analizy treści – to szczególnie przydatna technika badawcza stosowana do analizy komunikatów tekstowych, w tym przypadku źródeł pierwotnych w postaci przekazów prasowych. Analiza treści posłuży do zredukowania zawartości całego tekstu dziennikarskiego, do jego fragmentaryzacji oraz wyodrębnienia znaczeń w postaci wysłowień narracji mitycznych ze szczególnym uwzględnieniem ich powtarzalności, kluczowości, form występowania.

Technika *case study* pozwoli skupić się na określonych elementach zjawiska mityzacji Rosji w prasie polskiej. Umożliwi metodyczne wyodrębnienie tych elementów dyskursu, które można uznać za wysłowienia narracji mitycznej. *Case study* pozwoli rozwarstwić mit i traktować pojedyncze jego wysłowienia jako osobne jednostki analizy.

Narzędzia badawcze

Współczesne ujęcia metodologiczne w badaniu prasy i przekazów medialnych wypracowały nowe narzędzia realizacji badań tekstu. Najbardziej posunięte w tym przypadku są założenia krytycznej analizy dyskursu i jej interdyscyplinarnego podejścia do badania świata przedstawionego w tekście⁴⁴. Podejście interdyscyplinarne pozwala na zaangażowanie jako metod

⁴³ A. Jones, J. Clark, *Europeanisation and its discontents*, „Space and Polity” 2009, nr 13, s. 193–212.

⁴⁴ P. Graham, *KAD a wartości: interdyscyplinarność jako zwrot w kierunku podejścia krytycznego*, w: *Krytyczna analiza dyskursu. Interdyscyplinarne podejście do komunikacji społecznej*, red. A. Duszak, Kraków 2008, s. 33–35.

wspomagających analizę treści: analizę semantyczną, metodę geografii lingwistycznej i metodę filologiczną⁴⁵.

W konstruowaniu narzędzia badawczego wykorzystano także zasady metodologiczne wywodzące się ze szkoły moskiewskiej, które nakazują traktować tekst, a właściwie treść komunikatu prasowego jako tekst kultury. Taki tekst implikujący narracje mityczne, zgodnie z tymi założeniami musi opierać się na schematach, strukturach opartych o kilka kodów: akcjonalny (wydarzeniowy), przedmiotowy (rzeczowy), werbalny (językowy), lokatywny, temporalny, personalny, symboliczny⁴⁶. Kody te zostaną wykorzystane do skonstruowania klucza kategorizacyjnego i narzędzia w postaci kwestionariusza: matrycy narracji mitycznych⁴⁷.

Klucz kategorizacyjny powstał na podstawie metod kontekstowego komentowania tekstu w wariacie referencyjnym i historycznym⁴⁸ z uwzględnieniem metody geografii lingwistycznej, dokonując rozwarstwienia tekstu dziennikarskiego na rangowane jednostki analizy w postaci: tytułu, lidu, akapitów, liftów i podpisów pod fotografiami, uwzględniając remat (czyli najistotniejszą część informacyjną wypowiedzi) i ramę conceptualną⁴⁹ (*framing* – zjawisko budowy struktur pojęciowych, których celem jest

⁴⁵ Jak podaje Jerzy Bartkowski, mit podlega politologicznej analizie multidyscyplinarnej: „antropologia pokazuje mechanizmy społeczne mitu związane z jego działaniem. Wiedza historyczna czy faktograficzna pozwala uchwycić „mityczne” zniekształcenia. Z kolei politologia ukazuje znaczenie mitu w kontekście zjawisk życia politycznego”. Szerzej o kategorii mitu w politologii: J. Bartkowski, *Lokalne podania historyczne jako wyraz aktywności mitotwórczej*, dz. cyt., s. 32–36.

⁴⁶ M. Bukowski, *Czynniki różnicujące symbole polityczne. Perspektywa globalna*, w: *Mity i symbole współczesnej polityki*, red. B. Szklarski, Warszawa 2008, s. 129–140.

⁴⁷ W. Paruch, *Konsekwencje definiowania myśli politycznej dla kwestionariusza badań politologicznych*, „Humanities and Social Sciences” 2015, nr 22, s. 157–174.

⁴⁸ Metody te określił Friedrich Schleiermacher. Tu przyjęto za adekwatny do podjęcia badań właśnie wariant referencyjny i historyczny z uwagi na przyjęcie strukturalizmu jako koncepcji do badania mitu politycznego (referencyjność struktur wysłowień i symboli historycznych), por. M. Frank, *Tekst i jego styk. Schleiermachera teoria języka*, w: *Studia z filozofii niemieckiej. Hermeneutyczna tożsamość filozofii*, red. S. Czerniak, J. Rolewski, Toruń 1994, s. 109–111. Metody te wydają się adekwatniejsze od wariantu poszukiwania sensu poprzez pryzmat autora. Nie spotkały się jak dotąd z otwartą krytyką. Jak wskazał Paul Ricoeur, nie wydaje się możliwe analizowanie kontekstu w badaniu narracji mitycznych, gdyż sens tekstu nie znajduje się poza nim, po stronie odniesień, po stronie świata. Zob. P. Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka. Rozprawy o metodzie*, Warszawa 1975, s. 248.

⁴⁹ G. Lakoff, *Don't think of an elephant!*, Warszawa 2011, s. 27.

interpretacja informacji)⁵⁰, implikatury i presupozycje, słownictwo wartościujące oraz stereotypy językowe (w tym także *cliches*)⁵¹. Klucz kategoryzacyjny pozwoli wyodrębnić z tekstów dziennikarskich (jednostek analizy) jednostki obserwacji w postaci metafor narracji mitycznych. Będzie on opierał się na wyżej wspomnianych kodach umożliwiających wykreowanie kwestionariusza i odnosił się do badania dyskursu i języka polityki. Może on być weryfikowany prostymi technikami lingwistyki, a wchodzące w jego skład struktury narracyjne, takie jak mity, mogą być dzięki temu skutecznie badane⁵².

Klucz kategoryzacyjny powstał w wyniku analizy literatury przedmiotu (stanu badań). Opiera się na dwóch podejściach: dedukcyjnym i indukcyjnym. Podejście dedukcyjne – wynikające z wyników badań za pomocą narzędzi *desk research* – cechuje się wyznaczeniem ilości narracji mitycznych, ich ograniczeniem do ośmiu (podane zostaną w kwestionariuszu). To także rozbiecie tych narracji w celu konstrukcji kwestionariusza do postaci jednostek obserwacji. Podejście indukcyjne to z kolei dodawanie nowych kategorii w miarę postępu prac empirycznych nad materiałem źródłowym oraz rozwoju wiedzy w toku prowadzonych badań. Klucz kategoryzacyjny ma za zadanie uwzględniać zmienną zależną w postaci reprezentowalności, poziomu, korelacji itd. oraz zmienną niezależną w postaci kwestionariusza z jednostkami narracji mitycznej (metaforami). Klucz kategoryzacyjny zostanie rozpisany w postaci kwestionariusza z uwagi na jego obszerną budowę.

Kwestionariusz powstały w wyniku przyjętego klucza kategoryzacyjnego składa się z narodowych mitów politycznych oraz z wypowiedzi tychże mitów. Taki kwestionariusz pozwoli na uchwycenie jakości, ilości koherentności narracji mitycznych w przekazach prasowych. Dodatkowo da możliwość określenia i ocenienia, czy istnieje zjawisko ramowania narracją mityczną oraz odniesie się do właściwości transfiguracji pamięci w przekazach prasowych. Kwestionariusz pozwoli wskazać na to, jakie mity, w jaki sposób i na jakim poziomie kreują obraz Rosji w prasie opinii. Umożliwi to całościowe zdefiniowanie mechanizmów replikacyjnych i aktualizacyjnych narodowych mitów politycznych. Kwestionariusz zostanie podany na końcu tego rozdziału.

⁵⁰ B. Van Gorp, *Strategies to Take Subjectivity out of Framing Analysis*, w: *Doing News Framing Analysis: Empirical and Theoretical*, red. P. D'Angelo, J.A. Kuypers, New York 2010, s. 43–83.

⁵¹ M. Lisowska-Magdziarz, *Analiza tekstu w dyskursie medialnym*, Kraków 2006, s. 77–93.

⁵² P. Nowak, A. Siwiec, *Kto komu – językowe sposoby przedstawiania i komentowania wydarzeń politycznych*, w: *Język polityki a współczesna kultura polityczna*, red. J. Anusiewicz, Wrocław 1994, s. 76–77.

Metoda 2 – Badania ilościowe

Do określenia reprezentowalności narracji mitycznych w przekazach prasowych potrzebne będzie zastosowanie metody badań ilościowych. Metody te będą skupiały się na komasowaniu danych w postaci zbiorów i przetwarzaniu tych masowych informacji o zjawisku społeczno-politycznym, jakim jest narodowy mit polityczny Rosji za pomocą analizy ilościowej w ogólne wnioski.

Badania ilościowe pozwalają na otrzymanie syntetycznych wyników, umożliwiających dokonanie charakterystyki za pomocą średniej (np. średniej ważonej, średniej arytmetycznej do określenia poziomów reprezentowalności) oraz do dokonania analizy stosunku poszczególnych reprezentowalności w danych pismach i w przestrzeni temporalnej. Można tu także uwzględnić różnego rodzaju mierniki w postaci korelacji, pozwalające na analizę zależności i współzależności występowania zjawisk.

Technika badawcza

Dla badań ilościowych najbardziej odpowiednią techniką wydaje się pomiar, który pozwala na określenie wartości zmiennych zależnych. Przekształca on wartości w mierniki liczbowe dające się określać, badać i odnosić do siebie⁵³. W badaniu poziomym reprezentowalności istotne jest tzw. podejście reprezentacyjne. W tym założeniu wypada wyjść od konstatacji, że poddawane mierzeniu właściwości narracji mitycznych można określić w postaci relacji empirycznych zachodzących między obiektami (sobą nawzajem: mit–mit, ale też, co istotne, między zjawiskami zewnętrznymi np.: mit–komunikacja, mit–rzeczywistość)⁵⁴.

Narzędzia badawcze

W przypadku realizowania techniki pomiaru trzeba wskazać, jakimi miernikami posługiwano się przy jego sporządzaniu. Na potrzeby niniejszych badań były konstruowane skale pomiarowe zgodnie z wytycznymi ilościowych badań społecznych⁵⁵. W przypadku budowy wskaźników, skal i miar

⁵³ R. Mayntz, K. Holm, P. Hübner, *Wprowadzenie do metod socjologii empirycznej*, Warszawa 1985, s. 42–86; por. S. Białas, *Metrologia mechaniczna*, Warszawa 1978, s. 25–31.

⁵⁴ A.N. Oppenheim, *Kwestionariusze, wywiady, pomiary postaw*, Poznań 2004, s. 203–239.

⁵⁵ G. Babiński, *Pomiar w naukach społecznych. Problemy ogólne i zasady budowy skal*, w: *Badania empiryczne w socjologii. Wybór tekstów*, t. 1, red. M. Malikowski, M. Niezgoda, Tyczyn 1997, s. 273–300.

posłużono się założeniem o najprostszych rozwiązaniach matematycznych umożliwiających precyzyjność, przejrzystość i rzeczowość określonych wyników, w tym głównie oparcie się na proporcjach procentowych i odniesieniach do średnich⁵⁶. Tylko w ten sposób można zachować dwa podstawowe poziomy skali pomiaru: trafność i rzetelność. Za precyzyjność określenia trafności pomiaru odpowiada analiza jakościowa z uwzględnieniem narzędzia w postaci *case study*. W przypadku rzetelności trzeba jej upatrywać w sumowaniu powtarzalności wyników określonych wartości (jednostek analitycznych, jednostek obserwacji). Pomiar polega na zastosowaniu właściwości badań jakościowych i odniesieniu ich do możliwości realizacji wytyczenia zmiennych w postaci mierników liczbowych⁵⁷.

Poszczególne wskaźniki będą prezentowane w kolejnych rozdziałach. Budowę skal oraz wskaźników pomiaru oparto o założenia ilościowych badań społecznych. Przy obliczaniu korelacji użyto odniesienia do skal wywodzących się ze statystyki.

Metoda 3 – Metoda porównawcza

Metoda porównawcza stosowana jest często w naukach społecznych. Ma szerokie perspektywy badawcze, które w głównej mierze sprowadzają się do poszukiwania, deskrypcji i wyjaśnienia zjawisk społeczno-politycznych. W niniejszej pracy takie ujęcie będzie dominować w odniesieniu do weryfikacji problemów szczegółowych P5 i P6. Pojawią się tu problemy natury porównawczej typu: porównanie narracji mitycznych do metafor, do figur retorycznych, do środków perswazji, a mechanizmu transfiguracji do mechanizmu kategoryzacji społecznej. Metodę porównawczą odnajduje się w niemal wszystkich pracach społeczno-politycznych. W naukach społecznych i politycznych klasycznym ujęciem porównawczym posługiwał się Max Weber.

Metodę porównawczą w niniejszym ujęciu będzie określać stosowanie metody heurystycznej – nastawionej na weryfikację i deskrypcję nowych zjawisk zachodzących w procesie komunikacji masowej. Badania heurystyczne cechują się wykrywaniem nowych zjawisk i relacji zachodzących w tychże zjawiskach a światem społecznym. Wynikiem stosowania metody heurystycznej jest budowa modelu myśli, wycinka rzeczywistości z uwzględnieniem zarówno znanych już faktów, jak i tych przeczuwalnych bądź wykazanych, udowodnionych i opisanych.

⁵⁶ W.P. Shively, *Sztuka prowadzenia badań politycznych*, Poznań 2001, s. 72.

⁵⁷ W. Szewczak, *Budowa skali pomiarowej w politologii*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2012, nr 36, s. 45–47.

Metodą wspomagającą będzie metoda analogii oparta o synekdochę *pars pro toto* – generalizację opartą na występowaniu zjawiska w jednym miejscu i budowę ogólnych sądów poprzez potwierdzenie tego zjawiska badaniem ilościowym (pomiarom).

Techniki badawcze

Przyjętą techniką w analizie porównawczej jest wyjaśnienie naukowe. Opiera się ono na metodach statystycznych i generalizacjach odnoszących się od szczegółu do ogółu. Kolejne techniki analizy porównawczej odnoszą się do weryfikacji założeń o mechanizmie transfiguracji pamięci. Badanie to musi opierać się na wnikliwej analizie materiału źródłowego, zestawieniach, porównaniach. Techniki: wynikania logicznego, zależności genetycznej, wyjaśnienia funkcjonalne i wyjaśnienie teleologiczne będą niezbędne do weryfikacji problemów P5 i P6.

Wyjaśnienie genetyczne nie będzie odpowiadać za ustalenie przyczyn, a za oddziaływanie poszczególnych elementów, tu głównie w postaci „jaka interakcja zachodzi między zjawiskiem A a zjawiskiem B?”. Uzupełniając to pytanie, można wskazać, że będzie ono brzmieć: jaka interakcja zachodzi między narodową narracją mityczną a pamięcią zbiorową? Wyjaśnienie funkcjonalne będzie skupiać się na kwestii, jak przebiega owa interakcja, jakich elementów pamięci dotyczy? Wyjaśnienie teleologiczne (odnoszące się do celowości) ma za zadanie wykazać funkcje, skutki działania mechanizmu transfiguracji, skupić się na tym, po co dane zjawisko istnieje.

W metodzie heurystycznej stosowana będzie technika w postaci ujęcia delfickiego – rozdzielenia faz opisywanego zjawiska. W przypadku transfiguracji będzie to: przedmiot, mechanizm, funkcje i wartość komunikacyjna.

Narzędzia badawcze

Stosowane w tej metodzie narzędzia to przede wszystkim deskrypcja. Będzie ona oparta o wynikania logiczne, schematy logiczne w postaci wnioskowania, praw logicznych, schematów zdaniowych i sylogizmów. Wykazywanie postulowanych zjawisk i nowych zjawisk wymaga dokładnego opisu i szerokiego uzasadnienia w polu teoretycznym. Dlatego też deskrypcja jawi się jako najbardziej odpowiednie narzędzie do osiągnięcia założeń i weryfikacji hipotez.

9. Dobór próby

Główne hipotezy oscylować będą wokół zagadnień mitu Rosji i jego funkcjonowania na łamach polskiej prasy. Mit jako forma świadomości społecznej ujawnia się w komunikacji jako metafora i wysłowienie. Analizie trzeba przez to poddać określony zespół treści⁵⁸ odnoszących się właśnie do Rosji i jej zmitologizowanego obrazu.

Badania dotyczyć będą poziomu występowania jednostek analizy, ich wielkości i intensywności ich cech. Dobór próby w przypadku tygodników opinii wynosić będzie 13 egzemplarzy na rok, co przekłada się na interwał losowania w liczbie 4, w sumie od maja 2004 do kwietnia 2012 z trzech tytułów prasowych zostały wybrane 384 egzemplarze.

Jako klucz kategoryzacyjny postawiono zagadnienie dotyczące obecności tematyki rosyjskiej w danym egzemplarzu, tekście dziennikarskim. Przede wszystkim będzie to odpowiedź na pytania, czy dany tekst traktuje o Rosji, czy tekst prezentuje treści związane z mityzacją obrazu Rosji, to znaczy, czy i w jakim stopniu posługuje się metaforami mitycznymi.

10. Struktura pracy

Praca składa się z rozdziałów teoretycznych dotyczących mitu politycznego (z jego rozszerzeniem na zakres bezpieczeństwa międzynarodowego), teorii ramowania i ramowania poprzez narrację mityczną oraz transfiguracji pamięci zbiorowej. Rozdziały teoretyczne mają za zadanie wprowadzić odbiorcę w zakres zagadnienia i wyjaśnić kwestie związane z doбором tematu. Po każdym rozdziale teoretycznym pojawiają się rozdziały analityczne, w których dochodzi do prezentacji wyników badań prowadzonych na polskiej prasie opiniotwórczej pod względem posługiwania się w niej narodowymi mitami politycznymi Rosji. Rozdział pierwszy traktuje o teorii narodowych mitów politycznych i pamięci zbiorowej. W rozdziale drugim ukazana jest deskrypcja narodowych mitów politycznych Rosji z uwagi na kody i matrycę narracji mitycznej przyjętą w niniejszym badaniu. W trzecim rozdziale ukazane są wyniki badań ilościowych prowadzone na narodowych mitach politycznych. W rozdziale czwartym przedstawiona została teoria ramowania narracją mityczną (*framing*). Rozdział piąty stanowi dowodzenie słuszności istnienia owego zjawiska w prasie polskiej.

⁵⁸ R.D. Wimmer, J.R. Dominick, *Mass Media. Metody badań*, Kraków 2008, s. 213–215; Z. Drąg, *Teoretyczne problemy badań nad świadomością społeczną*, „Zeszyty Naukowe. Akademia Ekonomiczna w Krakowie. Prace z zakresu nauk politycznych” 1991, nr 339, s. 5–19.

Rozdział szósty prezentuje teorię transfiguracji pamięci zbiorowej poprzez narodowe mity polityczne, a rozdział siódmy dokonuje deskrypcji owego mechanizmu na podstawie wcześniejszych badań, wynikających z wniosków nieujętych w rozdziale trzecim i piątym na podstawie matrycy narracji mitycznej i replikowania przeszłości jako właściwości narracyjnej.

11. Stan badań

Dotychczasowe prace pojawiające się w dyskursie naukowym dotyczą głównie wizerunku, stereotypu, obrazu czy toposu w ujęciu lingwistycznym. Prace te wykorzystano do wytypowania klucza kategoryzacyjnego i konstrukcji matrycy narodowych mitów politycznych Rosji w prasie polskiej. Narodowe mity polityczne nie znalazły jak dotąd odpowiedniej analizy w polskim dyskursie naukowym. Tego rodzaju badania są domeną zachodnich nauk społecznych, na których wynikach autor będzie opierał się w budowie kategorii politycznej w postaci narodowych mitów politycznych. Największą wartość dla całości badań miała analiza źródeł pierwotnych: przekazów prasowych tygodników opinii. Wybrane prace analityczne⁵⁹

⁵⁹ Za ważniejsze publikacje służące do ułożenia matrycy narracji mitycznych uznano m.in.: A. Synowiec, *Obraz Rosji w dyskursie kulturowo-ideologicznym: studium wyobraźni zbiorowej na łamach polskiej prasy z lat 1991–2005*, Katowice 2009; *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Warszawa 2006; *Polacy w oczach Rosjan – Rosjanie w oczach Polaków*, red. R. Bobryk; J. Faryno, Warszawa 2000; *Polacy a Rosjanie: materiały z konferencji „Polska – Rosja. Rola polskich powstań narodowych w kształtowaniu wzajemnych wyobrażeń”*, red. T. Epsztein, Warszawa 2000; *Wzajemne uprzedzenia pomiędzy Polakami i Rosjanami*, red. A. de Lazari, Łódź 2001; A. de Lazari, *Polskie i rosyjskie problemy z rosyjskością*, Łódź 2009; *Polacy i Rosjanie we wzajemnej karykaturze*, red. A. de Lazari, O. Riabow, Warszawa 2008; *Polska w Rosji – Rosja w Polsce: stosunki polityczne*, red. R. Paradowski, S. Ossowski, Poznań 2003; M. Fleischer, *Europa, Niemcy, USA i Rosja w polskim systemie kultury*, Wrocław 2004; *Polska między Niemcami a Rosją*, red. K. Czejarek, T.G. Pszczółkowski, Pułtusk 2011; *Polacy–Rosjanie: wzajemne relacje*, red. A. Kminikowska, E. Pękała, Gdańsk 2007; *Zagadnienie rosyjskie: myślenie o Rosji – oglądy i obrazy spraw rosyjskich: praca zbiorowa*, red. M. Bohun, J. Goćkowski, Kraków 2000; *Polacy i Rosjanie: czynniki zbliżenia*, red. M. Dobroczyński, Warszawa 1998; *Historia, mentalność, tożsamość: Rosja i Europa Zachodnia w polskiej i ukraińskiej historiografii XIX i XX wieku*, red. E. Koko, M. Nowak, L. Zaskilniak, Gdańsk 2013; *Polacy i Rosjanie – przewycięzanie uprzedzeń*, red. A. de Lazari, T. Rongińska, Łódź 2006; J. Ćwiek-Karpowicz, *Opinia publiczna o obawach i nadziejach wobec Rosji i Niemiec*, Warszawa 2002; A. Andrusiewicz, *Mit Rosji: studia z dziejów i filozofii rosyjskich elit*, t. 1–2, Rzeszów 1994; *Obrazy Rosji i Rosjan w Polsce od końca XIX wieku do początku XXI stulecia: myśl polityczna, media, opinia publiczna*, red. E. Kirwiel, E. Maj, E. Podgajna, Lublin 2011;

A. Niewiara, *Moskwiczin – Moskal – Rosjanin w dokumentach prywatnych. Portret*, Łódź 2006; A.M. Dworak, *Obrazy Rosjan w pamiętnikach z lat 1828–1835*, Lublin 2014; A. Krzywdzińska, *Wizerunek Rosji i Stanów Zjednoczonych w polskich tygodnikach opinii po 1991 roku*, dz. cyt.; *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. de Lazari, R. Bäcker, Łódź 2003; S. Meller, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006; A. Nowak, *Ofiary, imperia, historycy. Studium przypadków (od XVII do XXI wieku)*, Kraków 2009; R. Bäcker, *Rosyjskie myślenie polityczne za czasów prezydenta Putina*, Toruń 2007; S. Bieleń, *Tożsamość międzynarodowa Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2006; A. Bryc, *Rosja XXI wieku. Gracz światowy czy koniec gry?*, Warszawa 2009; M. Cybulski, *Rosja i Rosjanie w pamiętnikach Polaków (1863–1918)*, Warszawa 2009; I. Hofman, *Ukraina, Litwa, Białoruś w publicystyce paryskiej „Kultury”*, Poznań 2003; W. Materski, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Lublin 1994; *Miedzy irredentą a kolaboracją. Postawy społeczeństwa polskiego wobec zaborców*, red. S. Kalembka, N. Kasperek, Olsztyn 1999; A. Nowak, *Polska i trzy Rosje. Studium polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego (do kwietnia 1920)*, Kraków 2001; L. Piątkowski, *Związek Radziecki w publicystyce polskiej 1922–1928. Społeczeństwo, polityka, gospodarka*, Lublin 1992; *Rosja w okresie prezydentury Władimira Putina*, red. A. Stępień-Kuczyńska, S. Bieleń, Toruń 2008; K. Zernack, *Polska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, Warszawa 2000; *Wizerunek Niemca i Rosjanina we współczesnej literaturze polskiej. Rekonesans*, red. T. Błazejewski, H. Kneip, Łódź 2006; A. Walicki, *Rosja, katolicyzm i sprawa polska*, Warszawa 2002; M. Waldenberg, *Kwestie narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej: dzieje, idee*, Warszawa 1992; A. Kępiński, *Lach i Moskal – z dziejów stereotypu*, Warszawa 1990; J. Kucharzewski, *Od białego caratu do czerwonego*, t. 1–3, Warszawa 2000; E. Lewandowski, *Rosyjski sfinks. Rosjanie wśród innych narodów*, Warszawa 1999; E. Pogonowska, *Dzikię biesy. Wizja Rosji sowieckiej w antybolszewickiej poezji polskiej lat 1917–1932*, Lublin 2002; *Polska i Rosja*, red. A. Magdziak-Miszewska, Warszawa 1998; *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 1 i 2, Łódź 1999; W. Dzwonkowski, *Rosja a Polska*, Warszawa 1991; A. Giza, *Połączkowie i Moskale – wzajemny ogląd w krzywym zwierciadle (1800–1917)*, Szczecin 1993; W. Karpiński, *Polska a Rosja: z dziejów słowiańskiego sporu*, Warszawa 1994; W. Marciniak, *Zrozumieć Rosję*, w: *III Rzeczpospolita w trzydziestu odsłonach. Nadzieje i rozczarowania po 1989 roku*, red. A. Kostarczyk, Warszawa 2004, s. 510–528; J. Maciejewski, *Stereotyp Rosji i Rosjanina w polskiej literaturze i świadomości społecznej*, „Więź” 1998, nr 193, s. 183–197; M. Kowalska, *Rosyjski mit władzy a kult jednostki*, „Poznańskie Studia Slawistyczne” 2013, nr 5, s. 143–156; J. Bartmiński, I. Lappo, U. Majer-Baranowska, *Stereotyp Rosjanina i jego profilowanie we współczesnej polszczyźnie*, „Etnolingwistyka” 2002, nr 14; M. Głowiński, *Rosjanin, Niemiec, Żyd. O nazwach narodowości w PRL-owskim wystąpieniu*, w: *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001; F. Gołębski, *Osobliwość polsko-rosyjskich stosunków kulturalnych*, w: *Polska–Rosja. Czas przewartościowań*, red. S. Bieleń, Warszawa 1995, s. 145–156; A. Kępiński, *The origins and functioning of the negative stereotype of Russia and the Russians*, w: *Stereotypes and Nations*, red. T. Walas, Kraków 1995, s. 153–157; K. Krzysztofek, *Rosja a międzynarodowa komunikacja cywilizacyjno-kulturowa*, w: *Polska–Rosja. Czas przewartościowań*, red. S. Bieleń, dz. cyt., s. 124–144; I. Lappo, *Profilowanie stereotypu Rosjanina w polskim kręgu językowo-kulturowym*, „Etnolingwistyka” 2002, nr 14, s. 153–174;

posłużyły do tego, by na podstawie *desk research* dokonać konstrukcji klucza kategoryzacyjnego i przy jego pomocy stworzyć kwestionariusz badawczy w postaci matrycy narracji mitycznej. Biorąc pod uwagę analizy i wyniki badań, możliwe stało się wyodrębnienie następujących narodowych mitów politycznych Rosji w prasie polskiej:

- A: mit komunistycznej/sowieckiej przeszłości/rozsądkowości,
- B: mit imperium rosyjskiego,
- C: mit samodzierżawia,
- D: mit narodu rosyjskiego: biesy, martwe dusze, przyjaciele Rosjanie,
- E: mit dzikiego wschodu,
- F: mit przedmurza cywilizacyjnego,
- G: mit polskiego pośrednictwa,
- H: mit odwiecznego wroga.

A. Drawicz, *Nasze widzenie Rosjan w XX wieku*, „Dzieje Najnowsze” 1995, nr 2, s. 37–41; A. Drawicz, *Jak najlepiej nie rozumieć Rosji*, „Dialog” 1993, nr 12; A. Kępiński, *Geneza i funkcjonowanie negatywnego stereotypu Rosji i Rosjanina*, w: *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995, s. 153–157; J. Tazbir, *Moskwicin i Lach: wzajemne postrzeganie*, w: *W pogoni za Europą*, Warszawa 1998; M. Rydel, *Mit Rosji w debacie publicznej w Polsce – płaszczyzny sporu między partiami politycznymi (2001–2007)*, w: *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna*, t. 2, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, Toruń 2012, s. 198–210; T. Matłęgiewicz, *Rosja – „mityczny wróg” czy skutek ignorancji?*, w: *Mity-Społeczeństwo-Władza w badaniach młodych politologów*, red. K. Kowalik, M. Kluzik, Kraków 2012, s. 68–73; M. Golińczak, *Postrzeganie Rosji i Rosjan w publicystyce polskiej opozycji politycznej z lat 70. i 80. XX wieku*, w: *Kontynuacje i nowatorstwo w świecie współczesnych idei*, red. M. Mikołajczyk, M. Śliwa, Kraków 2008, s. 446–458; P. Boski, *Rosjanie i stosunki z nimi w ocenie Polaków*, w: *Polacy i Rosjanie. Czynniki zbliżenia*, red. M. Dobroczyński, Warszawa 1998, s. 111–126.

12. Matryca narodowej narracji mitycznej Rosji w polskiej prasie opinii

Kod mitu – „A”	Mit komunistycznej/sowieckiej przeszłości/ rozciągłości
Kod wysłowienia:	
A.1	Rosja – komunizm,
A.2	Rosja – przeszłość,
A.3	Rosja – sekretarz, czekista, komunista (itp.),
A.4	Rosja – postać (Stalin, Chruszczow, Breżniew,
A.5	Lenin itd.),
A.6	Rosja – sowieckie, komunistyczne symbole,
A.7	Rosja – kultura sowiecka,
A.8	Rosja – zimna wojna, pieriestrojka, gułag,
A.9	socrealizm, socjalizm,
	Rosja – KGB, Armia Czerwona, Czeka,
A.10	Rosja – gradacja przymiotnikowa: sowiecki,
A.11	bolszewicki, radziecki, stalinowski, posowiecki,
A.12	Rosja – reżim, dyktatura komunistyczna,
A.13	Rosja – ZSRR – spuścizna,
	Rosja – ZSRR – tęsknota, żal, utrata,
	Rosja – komunizm – zło.
Kod mitu – „B”	Mit imperium
Kod wysłowienia:	
B.1	Rosja – militaryzm,
B.2	Rosja – siła, arsenał,
B.3	Rosja – potęga, zagrożenie nuklearne,
B.4	Rosja – władza,
B.5	Rosja – imperium, mocarstwo,
B.6	Rosja – duma,
B.7	Rosja – kontrola,
B.8	Rosja – wpływy,
B.9	Rosja – nowoczesność,
B.10	Rosja – armia,
B.11	Rosja – broń,
B.12	Rosja – zasoby,
B.13	Rosja – gazociąg, rurociąg,
B.14	Rosja – wojna, konfrontacja,
B.15	Rosja – najazd,
B.16	Rosja – zastraszanie,
B.17	Rosja – terroryzm,

B.18	Rosja – naród,
B.19	Rosja – hegemonia,
B.20	Rosja – dążenia,
B.21	Rosja – przestrzeń,
B.22	Rosja – agresja,
B.23	Rosja – szacunek,
B.24	Rosja – nacjonalizm,
B.25	Rosja – nazizm,
B.26	Rosja – antagonizm silny-słaby,
B.27	Rosja – zbrodnia międzynarodowa,
B.28	Rosja – wróg,
B.29	Rosja – słabość,
B.30	Rosja – fałsz,
B.31	Rosja – intryga.

Kod mitu – „C”

Kod wysłowienia:

Mit samodzierżawia

C.1	Rosja – panowanie,
C.2	Rosja – arystokracja,
C.3	Rosja – carat,
C.4	Rosja – car (Katarzyna II, Iwan Groźny, Piotr Wielki itp.),
C.5	Rosja – historia,
C.6	Rosja – cerkiew,
C.7	Rosja – centralizacja,
C.8	Rosja – Kreml, Moskwa – centrum władzy,
C.9	Rosja – państwo,
C.10	Rosja – władca,
C.11	Rosja – szacunek dla władzy,
C.12	Rosja – legitymizacja,
C.13	Rosja – stylizacja, retoryka, władza cesarska,
C.14	Rosja – władza,
C.15	Rosja – samodzierżawie.

Kod mitu – „D”

Kod wysłowienia:

Mit narodu rosyjskiego: biesy, martwe dusze, przyjaciele Rosjanie

D.1	Rosja – Rosjanie – nacja,
D.2	Rosja – Rosjanie – cechy pozytywne,
D.3	Rosja – Rosjanie – rozwój,
D.4	Rosja – Rosjanie – kultura osobista,
D.5	Rosja – Rosjanie – wartości,

D.6	Rosja – Rosjanie – tożsamość, odrębność,
D.7	Rosja – Rosjanie – bieda,
D.8	Rosja – Rosjanie – higiena,
D.9	Rosja – Rosjanie – bezpieczeństwo,
D.10	Rosja – Rosjanie – dobrobyt,
D.11	Rosja – Rosjanie – kreatywność, zdolność, umiejętność,
D.12	Rosja – Rosjanie – patologie społeczne,
D.13	Rosja – Rosjanie – śmierć, samobójstwo, zbrodnia,
D.14	Rosja – Rosjanie – pijaństwo, alkoholizm,
D.15	Rosja – Rosjanie – prostytutka,
D.16	Rosja – Rosjanie – turystyka,
D.17	Rosja – Rosjanie – życie codzienne,
D.18	Rosja – Rosjanie – wolność,
D.19	Rosja – Rosjanie – korupcja,
D.20	Rosja – Rosjanie – aborcja,
D.21	Rosja – Rosjanie – zacofanie,
D.22	Rosja – Rosjanie – przeciętność,
D.23	Rosja – Rosjanie – wymieranie.

Kod mitu – „E”

Kod wysłowienia:

Mit dzikiego wschodu

E.1	Rosja – cywilizacja,
E.2	Rosja – rozwój, niedorozwój,
E.3	Rosja – Europa,
E.4	Rosja – europejskość,
E.5	Rosja – Azja,
E.6	Rosja – azjatyckość,
E.7	Rosja – Bizancjum, bizantyjskość,
E.8	Rosja – demografia,
E.9	Rosja – prawosławie,
E.10	Rosja – transformacja,
E.11	Rosja – rozwój,
E.12	Rosja – demokracja,
E.13	Rosja – prawa i wolności obywateli,
E.14	Rosja – światopogląd,
E.15	Rosja – wartości polityczne,
E.16	Rosja – kultura, tradycja,
E.17	Rosja – wrogość wobec katolicyzmu,
E.18	Rosja – chaos,
E.19	Rosja – naród, narody,
E.20	Rosja – zbrodnie, zabójstwa, morderstwa, tragedie,

E.21	Rosja – ofiary, zamordowani, pokrzywdzeni,
E.22	Rosja – relacje społeczne,
E.23	Rosja – władza a obywatele,
E.24	Rosja – fałsz, kłamstwo, obłuda,
E.25	Rosja – metafory drogi, rozwoju, gospodarki, ubóstwa,
E.26	Rosja – Zachód – dobrobyt,
E.27	Rosja – świat – zagrożenie,
E.28	Rosja – świat – izolacja,
E.29	Rosja – Trzeci Świat,
E.30	Rosja – antysemityzm,
E.31	Rosja – zło.

Kod mitu – „F”

Kod wypowiedzenia:

Mit przedmurza cywilizacyjnego

F.1	Rosja – granice,
F.2	Rosja – sąsiedzi,
F.3	Rosja – zagranica,
F.4	Rosja – Wschód,
F.5	Rosja – Zachód,
F.6	Rosja – mapa,
F.7	Rosja – geopolityka,
F.8	Rosja – współpraca międzynarodowa,
F.9	Rosja – Ukraina, Białoruś, Litwa,
F.10	Rosja – Wschód a Zachód,
F.11	Rosja – Unia Europejska – granica,
F.12	Rosja – Polska – granica UE,
F.13	Rosja – UE – partnerstwo,
F.14	Rosja – UE – konflikt,
F.15	Rosja – UE – odmienność,
F.16	Rosja – Polska – koniec cywilizacji.

Kod mitu – „G”

Kod wypowiedzenia:

Mit polskiego pośrednictwa

G.1	Polska – Rosja – Wschód – Zachód,
G.2	Rosja – Polska – Warszawa,
G.3	Rosja – Polska – Moskwa,
G.4	Rosja – Polska – Polacy,
G.5	Rosja – Polska – Rosjanie,
G.6	Polska – Rosja – świat,
G.7	Polska – Rosja – NATO,
G.8	Polska – Rosja – Unia Europejska,

G.9	Polska – Rosja – Ukraina, Białoruś,
G.10	Polska – Rosja – Bliski Wschód,
G.11	Polska – Rosja – partnerstwo,
G.12	Polska – Rosja – prawda katyńska,
G.13	Polska – Rosja – historia,
G.14	Polska – Rosja – komunizm,
G.15	Polska – Rosja – wartości,
G.16	Polska – Rosja – dialog,
G.17	Polska – Rosja – wrogość do zachodu,
G.18	Polska – Rosja – dominacja,
G.19	Polska – Rosja – prawda,
G.20	Polska – Rosja – UE – polityka wschodnia,
G.21	Polska – Rosja – lider,
G.22	Polska – Rosja – granice,
G.23	Polska – Rosja – mediacja,
G.24	Rosja – Polska – demokracja,
G.25	Rosja – Polska – pomost,
G.26	Rosja – Polska – ucieczka,
G.27	Rosja – Polska – wrogość,
G.28	Rosja – Polska – opinia.

Kod mitu – „H”

Kod wysłowienia:

H.1	Polska – Rosja – metaforyka walki,
H.2	Polska – Rosja – rewanz, zmagania,
H.3	Polska – Rosja – historia,
H.4	Polska – Rosja – stosunki,
H.5	Polska – Rosja – zakłamanie,
H.6	Polska – Rosja – okupacja,
H.7	Polska – Rosja – rywalizacja,
H.8	Polska – Rosja – wróg,
H.9	Polska – Rosja – ludobójstwo,
H.10	Polska – Rosja – cierpienie,
H.11	Polska – Rosja – trudy sąsiedztwa,
H.12	Polska – Rosja – polityka antypolska,
H.13	Polska – Rosja – likwidacja,
H.14	Polska – Rosja – wojna,
H.15	Polska – Rosja – zbrodnia,
H.16	Polska – Rosja – ekspansja,
H.17	Polska – Rosja – uległość, poddaństwo, zniewolenie,
H.18	Polska – Rosja – izolacja,

Mit odwiecznego wroga

H.19	Polska – Rosja – zdrada,
H.20	Polska – Rosja – kultura,
H.21	Polska – Rosja – Katyń,
H.22	Polska – Rosja – Niemcy – historia,
H.23	Polska – Rosja – Niemcy – współpraca,
H.24	Polska – Rosja – Niemcy – wojna,
H.25	Polska – Rosja – Niemcy – okrażenie,
H.26	Polska – Rosja – Niemcy – zagrożenie,
H.27	Polska – Rosja – Niemcy – zdrada,
H.28	Polska – Rosja – Niemcy – kłamstwa, propaganda,
H.29	Rosja – Polska – bezpieczeństwo energetyczne.

Powyższa matryca narracji mitycznych zostanie wykorzystana do weryfikacji problemu i hipotez badawczych. Umożliwi przełożenie wartości narracyjnych na wartości liczbowe, a także posłuży do dokonania analizy deskryptywnej (gęstego opisu). W kolejnych rozdziałach teoretycznych i analitycznych zostanie zaprezentowane szczegółowe podejście metodologiczne do weryfikacji kolejnych założeń badawczych.

Rozdział I: Narodowe mity polityczne

Obszar teoretyczny, w którego granicach będą oscylowały ramy badawcze, stanowi funkcjonowanie wyobrażeń zbiorowych i świadomości społecznej, w tym przede wszystkim kwestii narodowych mitów politycznych. Chcąc w pełni dokonać opisu zjawiska społecznego, jakim jest mit, wypada skupić się na klasycznych badaniach nad myślą mityczną Ernsta Cassirera, strukturalizmie Claude'a Lévi-Straussa i Rolanda Barthes'a¹, a także sięgnąć po hermeneutyczne ujęcie mitu Paula Ricoeura, dzięki którym uda się ustalić ramy teoretyczne oraz dokonać konceptualizacji kategorii teoretycznej oraz wielu innych ujęć teoretycznych związanych z mitem politycznym. Tu także wypada rozpatrzyć mity narodowe jako wynik zaprogramowania kulturowego w ujęciu Geerta Hofstedeego. Ten przegląd teoretyczny pozwoli usystematyzować koncepcje i tradycje, które poszukują reguł rządzących świadomością zbiorową.

1. Teorie mitu i form świadomości społecznej

Świadomość zbiorowa to stan ludzkiej psychiki, który umożliwia doświadczenie poznawcze², racjonalizację, a do tego określa i nadaje emocjonalność przeżyć. Świadomość, będąc stanem psychicznym tak jednostkowym, jak i zbiorowym, pozwala rozwijać się szerokim narracjom w postaci narodowych mitów politycznych.

¹ Współczesne badania antropologiczne i politologiczne nie wychodzą poza obręb myśli Cassirera i Georga Sorela. Por. P. Ricketson, *Political myth: the political uses history, tradition and memory*, Wollongong 2001, s. 15–78.

² W. Stróżewski, *Fenomenologia i dialektyka. Doświadczenie integralne*, w: tenże: *Istnienie i sens*, Kraków 1994, s. 224.

Narodowe narracje mityczne od czasów oświecenia rozpatrywane są jako specyfika egzystencji ludów pierwotnych i sprowadzane do zaszłości, archetypów myślowych i kulturowych³. Jest to mylne podejście, gdyż mity są bezustannie obecne wśród nas, bez nich żadne społeczeństwo nie mogłoby funkcjonować⁴. Mit jako forma świadomości łączy w sobie szereg elementów, w tym szczególnie: gnozę⁵, wartości, emocje, rytuał. Mity stały się w XX wieku obiektem świeżego zainteresowania nauk politycznych i polityków w ogóle.

Obecnie zdecydowanie odrzuca się spojrzenie na mit jako na formę zmyślenia, opowiadań i na pewien etap wiedzy przednaukowej⁶. Teorie o „falszywej świadomości”⁷, „zamkniętym umyśle” czy „marzeniu na jawie”⁸ odnoszące się do świadomości społecznej, utożsamianej w tym aspekcie z mitem, zostały porzucone na rzecz mitu jako formy mieszczącej swą istotę między prawdą a fałszem lub też poza nimi, abstrahując w zupełności od jego oceny i prawdziwości, czego dowodził już Karol Marks⁹. Mit jest niewątpliwie formą nieracjonalną, umieszczoną w tym obszarze świadomości, który wymaga wiedzy apriorycznej, sakralnej wiary w słuszność przekonań¹⁰. Nie jest związany z religią, ale tak jak ona wymaga zawierzenia i przez to nie podlega racjonalizacji. Jest to materia ukształtowana kolektywnie, której podstawowym budulcem, fundamentem społecznym

³ A. Motycka, *Kulturotwórcza rola mitu*, w: *Symbole Europy. Integracja jako proces psychologiczny i kulturowy*, red. A. Motycka, K. Maurin, Warszawa 2004, s. 93–97.

⁴ R. Bäcker, *Polityczność mitów historycznych*, w: *Od teorii do praktyki politycznej*, red. M. Kołodziejczak, R. Rosicki, Poznań 2012, s. 50–51.

⁵ Pod pojęciem gnozy należy pojmować wiedzę, która wiąże się z poznaniem apriorycznym przyjmowanym za pewnik, o właściwościach obojętnych wobec kategorii prawdy i fałszu „oraz jako pewien sposób myślenia, który czerpie swój zasób leksykalny zwykle z ideologii, ale nią nie jest”. Zbigniew Blok analizuje pojęcie gnozy politycznej i wskazuje na jej zbieżność z mitem i obowiązywanie właśnie w narracjach mitycznych. Nie jest to do końca słuszne – gnoza występuje w myśleniu mitycznym, będąc jego formą; zob. Z. Blok, *Teoretyczne i metodologiczne problemy badań nad kulturą polityczną*, Poznań 2005, s. 100 i n.

⁶ L. Honko, *The Problem of Defining Myth*, dz. cyt., s. 2–19.

⁷ Por. J. Szacki, *Uwagi o marksowskim pojęciu „świadomości fałszywej”*, „Studia Socjologiczne” 1966, nr 3; por. K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, Lublin 1992, rozdz. 2.

⁸ O. Rank, *The Myth of the Birth of the Hero and Other Writings. A Psychological Interpretation of Mythology*, New York, 1959, s. 9.

⁹ Mit nie jest formą „falszywej świadomości” w rozumieniu K. Marksa, por. K. Marks, F. Engels, *Dzieła. Rękopisy filozoficzno-ekonomiczne*, t. 1, Warszawa 1976, s. 550.

¹⁰ W.L. Bennett, *Myth, Ritual, and Political Control*, „Journal of Communication” 1980, nr 30, s. 166–179.

są emocje¹¹. Projektują one dany obiekt w taki sposób, by w chwili kreacji implikował cały katalog elementów takich jak: wiedza, wiara, przekonanie, tożsamość.

Mity to wytwory kolektywne. Jako forma świadomości zbiorowej programowane są w pamięci zbiorowej jednostki. Samo programowanie nie jest wystarczające, przez co mity muszą być stale replikowane, co obecnie dzieje się często w środkach masowego przekazu¹². Mity funkcjonują jako szerokie narracje, stale aktualizujące się (za co odpowiada mechanizm transfiguracyjny analizowany w dalszej części pracy).

Narodowe mity polityczne wymagają wiary apriorycznej, gdyż znajdują się poza zasięgiem jednostkowego i społecznego doświadczenia, co stanowi o ich charakterze jako o środku poznania (właśnie takie rozumienie mitu autor będzie starał się postulować jako zmysł społeczny¹³ – pozwalający na usensownienie rzeczywistości, poznanie jej i bezrefleksyjną konsumpcję informacji, przetworzenie i utrwalenie komunikatu jako transfiguratu narracji mitycznej¹⁴). Poznanie to jest tylko elementem zastępczym, wypełnieniem luki w wiedzy na określony temat tam, gdzie pojawia się potrzeba wyjaśnienia zjawiska, jego opisu bądź racjonalizacji, a kończą się możliwości społecznego doświadczenia. Właśnie w takim momencie rodzi się mit¹⁵, który, bazując na społecznym przekonaniu, staje się wiedzą powszechnie uznaną za prawdę objawioną. To założenie realizuje spojrzenie na mit jako na zapośredniczenie między jednostką a grupą¹⁶, choć trzeba uznać narodowy mit polityczny (czy w ogóle mit) za szerszą perspektywę poznawczą

¹¹ H. Blumenberg, *Work on Myth*, Cambridge 1985, s. 43.

¹² P. Seib, *The News Media and the „Clash of Civilizations”*, „Parameters” 2004, nr 4, s. 71–85.

¹³ Całość dalszych rozważań nad mitem będzie uwzględniać konstatację, że narodowe mity polityczne stanowią zmysł społeczny „będący przejawem poznania pośredniego (bez oglądu rzeczy i dowodów jej właściwości), a subiektywnie przyjmowane są jako prawdziwe”. W. Szostak, *Mity i stereotypy w komunikacji politycznej*, w: *Mity i stereotypy w polityce. Przeszłość i teraźniejszość*, dz. cyt., s. 26.

¹⁴ W literaturze anglosaskiej zjawisko transfiguracji można wywodzić od pojęcia *remythscierungen* i *remythicization*. Analizy tego procesu dokonuje Angus Nicholls, należy jednak zaznaczyć, że jest ono diametralnie odmienne od proponowanego tu mechanizmu transfiguracji, ale odnosi się do idei przekształcania, angażowania i usensawniania znaczeń i zjawisk. Zob. A. Nicholls, *Myth and Human Sciences. Hans Blumenberg's Theory of Myth*, New York 2015, s. 227–231. W badaniach społecznych komunikacja znajduje się w perspektywie konstruktywistycznej, stawiając na permanentne kreowanie rzeczywistości jako funkcjonalności języka i mitu. Por. M. Wendland, *Konstruktywizm komunikacyjny*, Poznań 2011, s. 200–2016.

¹⁵ M. Czeremski, J. Sadowski, *Mit i utopia*, dz. cyt., s. 91–93.

¹⁶ P. Pawełczyk, *Mit jako zjawisko społeczne*, w: *W kręgu mitów i stereotypów*, red. K. Borowczyk, P. Pawełczyk, Toruń 1993, s. 10.

jako arbitra między jednostką a rzeczywistością (społeczną, kulturową, polityczną itd.).

Istotną konstatacją jest uznanie mitu za wyjaśnienie i jednocześnie odrzucenie tejże teorii jako błędnej. Oznacza to, że w powszechnym przeświadczeniu, które dominuje w środowisku naukowym, jest wyjście z założenia, że mit wyjaśnia dany skrawek rzeczywistości (narracyjnie i aksjologicznie). Wyjaśnienie jest tu nadużyciem. Mit trzeba traktować jako substytut wyjaśnienia, a nawet jeszcze więcej – jako stan świadomości, wiarę, przekonanie w to, że takie wyjaśnienie istnieje¹⁷. Na przykładzie narodowych mitów politycznych będzie to wyraźnie zarysowane w postaci zastępowania faktów przekonaniem, stereotypem (a nie dowodem) o znamionach wiedzy wspólnej i indywidualnej¹⁸.

Teoria mitu jako zmysłu jest tu zupełnie adekwatna do ustaleń Eleazara Mieletyńskiego, gdyż mit jest tak samo zwodniczy jak zmysły, postrzega i wyjaśnia na zasadzie pobieżnych obserwacji, pojmuje tylko tyle, ile pozwala przetrwać jego wyznawcom. Jest wybiórczy, racjonalizujący, dąży do „unaukowienia”. Wyjaśnienie nie jest odpowiednią formą określenia mitu. Można go uznać za bezrefleksyjne (aprioryczne) przekonanie, co do słuszności sądów¹⁹.

Mit to forma i jako taka wymaga pewnych ram, które przejawiają się głównie w języku i symbolach, a także w metodach ich artykulacji²⁰. Często funkcjonuje w operatach myślowych, zbitkach, frazach, uogólnieniach, a także jako dynamiczny konglomerat pewnej ilości uporządkowanych

¹⁷ E. Mieletyński, *Poetyka mitu*, Warszawa 1981, s. 213.

¹⁸ M. Łabaszczuk, *Semiotyczna struktura stereotypu (indywidualnego i zbiorowego)*, w: *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały*, t. 2, dz. cyt., s. 322–324.

¹⁹ E. Mieletyński, *Poetyka mitu*, dz. cyt., s. 213–214. Jest to podejście, które domaga się weryfikacji. Aprioryczność ogranicza się w micie do wspólnej wiary, wspólnych przekonań, które realizują się w schemacie opisanym przez Davida Lewisa. Wskazał on, że do funkcjonowania wiedzy wspólnej potrzebne są: powód, by grupa wierzyła w zaistnienie zjawiska, zjawisko, które przekonuje wszystkich członków grupy, że wszyscy oni wierzą, że zjawisko owo zachodzi, a zarazem wskazuje grupie informację zobiektywizowaną pod względem prawdziwości. Por. D. Lewis, *Convention: A Philosophical Study*, Cambridge 1969, s. 52–57.

²⁰ Mit jest uznawany w procesie komunikacyjnym za wypowiedź w całości symboliczną, „która jedynie jako taka daje się sensownie rozważać”. M. Czerwiński, *Magia, mit, fikcja*, Warszawa 1973, s. 109.

symboli²¹. Jako konstrukt społeczny aspirujący do rangi wiedzy²² jest składnikiem pamięci zbiorowej, stanowiąc sumę określonych przekonań dotyczących prawd potrzebnych do wyjaśnienia danego wycinka rzeczywistości.

2. Mit narodowy

Pośród bogatej typologii mitów pożądane byłoby wskazanie pewnych zbieżności mitu politycznego i mitu narodowego. W dotychczasowej literaturze mit narodowy niemal w ogóle nie funkcjonuje na płaszczyźnie teoretycznej w badaniach socjologicznych czy politologicznych²³. Obecnie zaczyna jednak powoli przenikać do świata nauki²⁴. Tadeusz Biernat wypowiada się na jego temat skromnie, wskazując, że mit narodowy jest zmitologizowaną wersją narodu i jego misji²⁵.

Inaczej rzecz ujmując Alvydas Nikžentaitis, według którego mit narodowy jest w wielu płaszczyznach tożsamy ze stereotypem narodowym. „Mity narodowe, podobnie jak stereotypy, pojawiają się wtedy, kiedy grupa etniczna identyfikuje się z historią kraju lub poszczególnymi postaciami albo wydarzeniami, a jednocześnie próbuje przede wszystkim zrozumieć swoje miejsce w otaczającym ją świecie”²⁶. Nikžentaitis uważa, że mity narodowe, tak samo jak stereotypy, posiadają wspólne źródło i taki sam charakter, gdyż obydwa zjawiska pozostają społecznymi konstruktami rzeczywistości. Można dalej wyliczać, za Janem Bertingiem i Christiane Villain-Gandossi cechy charakteru mitu narodowego, uznając go za zbieżny ze stereotypem narodowym. Nie ulega wątpliwości, że mit narodowy jest wspólny dla większości członków danej grupy etnicznej, przekazywany poprzez zaprogramowanie kulturowe. Podlega jednocześnie permanentnym

²¹ A. Sepkowski, *Ideologie w przestrzeni mitycznej*, w: *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały*, dz. cyt., s. 13–15.

²² Tenże, *Człowiek w przestrzeni mitycznej*, w: *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały*, t. 1, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, Toruń 2012, s. 13–15.

²³ R. Bäcker, *Polityczność mitów historycznych*, dz. cyt., s. 50–51.

²⁴ M. Morden, *Anatomy of the national myth: archetypes and narrative in the study of nationalism*, „Nations and Nationalism” 2016, t. 22, nr 3, s. 447–464; por. A.D. Smith, *Myths and memories of the nation*, London 1999.

²⁵ T. Biernat, *Mit polityczny*, Warszawa 1989, s. 213.

²⁶ A. Nikžentaitis, *Mity narodowe Litwy i Europy środkowej a historia*, „Odra” 2001, nr 12, s. 20.

reinterpretacjom i rekonstrukcjom²⁷. Mit, jak wskazuje Piotr Pawełczyk, jest „strukturą pośredniczącą w relacji jednostka–grupa”²⁸. Nie można w pełni utożsamiać mitu narodowego ze stereotypem. Narodowy mit polityczny będzie wykorzystywał stereotypy narodowe w swojej narracji, ale z uwagi na jej rozbudowanie i funkcje eksplikacyjną stereotypem nie jest.

O micie narodowym rozpisywał się blisko wiek temu Andrzej Jałowiecki, który w tej formie świadomości upatrywał logicznej konstrukcji, kumulacji, a raczej integracji zjawisk i faktów (często sprzecznych ze sobą) w celu wytworzenia właściwego mitu „narodowego”: spójnego w sobie i grupie etnicznej²⁹. Wskazał, że mit narodowy jest połączeniem sprzeczności i wytłumaczeniem niewyjaśnionych zjawisk, natomiast w jego kreacji istotną rolę odgrywa pamięć historyczna, gdyż od niej i jej jakości zależy to, w jaki sposób mit ten zostanie zbudowany. Wskazuje na prostą zależność pomiędzy pamięcią historyczną a mitem narodowym: im pamięć jest bogatsza w świadomość, tym mit (jako zafałszowana forma) ma trudniejsze pole egzystencji³⁰. Jałowiecki też, najprawdopodobniej jako pierwszy, zwraca uwagę, że za kreacją mitu narodowego będzie stać warstwa inteligencji³¹. Jego dywagacje wydają się obecnie przestarzałe, ale wypada uznać za istotne dla charakteru mitów narodowych zaangażowanie historii, pamięci zbiorowej i narracji mitycznej jako trzech wzajemnie uzupełniających się jedności (a nie, jak robił to Jałowiecki – jako antagonizmów). Takie podejście znajduje się w narodowej teorii mitu Iana Barboura, dla którego mity to wspólnotowe przeżywanie historii własnej grupy³².

Idea ta została rozszerzona przez Airata Aklaeva, który dopatruje się w mitach narodowych funkcji politycznej i propagandowej³³. Z tym spostrzeżeniem nie można do końca się zgodzić, gdyż przechodząc na stronę polityczną, a raczej na rzecz propagandy politycznej danego ugrupowania, mit traci swój charakter narodowy i staje się mitem partyjnym. Mit narodowy nie jest odosobnionym elementem życia społecznego i pozostaje

²⁷ J. Berting, C. Villain-Gandossi, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne*, w: *Narody i stereotypy*, red. T. Walas, Kraków 1995, s. 24–25.

²⁸ P. Pawełczyk, *Mit jako zjawisko społeczne*, dz. cyt., s. 10.

²⁹ S. Kaprański, *Metropolitalne przestrzenie pamięci*, w: *Metropolie mniejszości. Mniejszości w metropoliach*, red. B. Jałowiecki, E. Sekuła, Warszawa 2011, s. 59.

³⁰ A. Jałowiecki, *Mit narodowy*, „Przegląd Współczesny” 1939, nr 201, s. 23–24.

³¹ Tamże, s. 30.

³² I. Barbour, *Mity, modele, paradygmaty*, Kraków 1984, s. 193.

³³ A. Aklaev, *Causes and Prevention of Ethnic conflict: an Overview of Post-Soviet Russian-language literature*, w: *Leadership and Conflict Resolution*, red. A. Safty, Waszyngton 2002, s. 273.

podatny na wpływy polityki, ekonomii i warunków społecznych³⁴. Oznacza to, że mity narodowe, podobnie jak stereotypy, nie bytują w izolacji, ale funkcjonują jako elementy zbiorowej świadomości³⁵. Dopuszcza się obecnie możliwość ingerencji w narrację mityczną w celach propagandowych, jednak należy wskazać, że tego typu działalność musi być przemyślana i długofalowa (najbardziej podatny na te działania jest system edukacyjny i pole medialne).

Trzeba zauważyć, że mity narodowe są tymi formami świadomości społecznej, w których rozwijać się będą pozytywne i negatywne stereotypy. Berting i Villain-Gandossi zwrócili uwagę, że wyobrażenia zbiorowe kreują, a raczej funkcjonują w ramach stosunków grupowych skonkretyzowanej i kulturowo oraz politycznie zakodowanej „mapy myślowej”. Choć nie dookreślają oni owego zjawiska, i tak przywodzi ono na myśl zjawisko mapy mentalnej. Jest to także rodzaj świadomości społecznej, pewnego rodzaju wiedzy. Mapa mentalna to mapa nadbudowana nad mapami geograficznymi i politycznymi i stosunkowo od nich niezależna³⁶. Ma ona charakter wybiórczy wobec faktów i obiektów, a także jest nacechowana narodowościowo i do wymiarów długości i szerokości geograficznej dodaje dodatkowy pion – wartości i wartościowania obiektów³⁷. Dlatego właśnie, poprzez wartości i emocje, mapa mentalna będzie uzupełnieniem politycznego mitu narodowego³⁸. W niniejszym ujęciu ten element będzie szczególnie istotny dla rozpatrywania mityczności znaczeń granicy i graniczności w narracjach mitów F i G.

Włączając Rosję jako obiekt na tej trójwymiarowej mapie, będziemy ją umieszczać nie w siatce kartograficznej, ale w siatce symboli, ocen i wartości reprezentowanych przez pewne ich reprezentacje słowne, takie jak „Wschód” czy „daleka północ”³⁹. Aksjologia będzie w tym przypadku wymiarem przestrzennym, który w micie narodowym odgrywa istotne role:

³⁴ J. Berting, C. Villain-Gandossi, *Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne*, dz. cyt., s. 25.

³⁵ C. Bottici, *A Philosophy of Political Myth*, Cambridge 2006, s. 45–49.

³⁶ W. Chlebda, *Polak przed mentalną mapą świata*, „Etnolingwistyka” 2002, nr 14, s. 9.

³⁷ M. Zaborski, *Mapy pamięci. Kategoria przeszłości w polskiej kulturze politycznej*, „Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne” 2011, nr 28, s. 210–231.

³⁸ G. Dijink, *National Identity and Geopolitical Vision*, dz. cyt., s. 11 i n.

³⁹ Przyjęty paradygmat realizuje się głównie poprzez użycie matrycy narracji mitycznej, zapożyczając od geopolityki krytycznej analizę procesu „mapowania” (*mapping*). Daje to możliwość uchwycenia procesu inteligentnego mapowania (ramowania), kreowania narodowo-mitycznych map poznawczych (*cognitive mapping*). Jest to proces, w którym społeczeństwa realizują, rozumieją, rangują, kodują, magazynują wiedzę. Por. G. O’Tuathail, *Critical geopolitics*, London 1996, s. 57–74.

budowy tożsamości zbiorowej i kompensacyjną⁴⁰. W kartografii mentalnej, będącej elementem mitologii narodowej, mogą istnieć mity i stereotypy Afryki, Azji, Europy, Ameryki czy Rosji. Mitologia narodowa działa na zasadzie kreślenia linii kartograficznych, gdzie łączy ze sobą takie punkty jak Katyń, Smoleńsk czy Syberia. Mapa mentalna, o ile określa punkty w układzie geograficzno-aksjologicznym, o tyle sama jej mentalność działa w koncepcji trzech światów Karla Poppera, w którym wyróżnia on istnienie trzech jakości bytu. Pierwszym z nich jest świat fizycznych obiektów, drugim świat stanów psychicznych, a więc wszelkiego rodzaju emotywów, trzecim natomiast jest świat zobiektywizowanych idei. To właśnie w nim rozwijają się produkty ludzkiej świadomości, treści i narracji, znaczeń, a w tym także mitów⁴¹. Chcąc przełożyć tę koncepcję na mapę mentalną, łatwiej można zobrazować trójwymiarowość owego układu, gdzie dwa pierwsze światy będą stanowić płaszczyznę mapy – doświadczenia i osądy, natomiast świat trzeci wraz z trzecim wymiarem to świat emocji i mitu.

Mit narodowy będzie wytworem społecznym, wynikiem kulturowego zaprogramowania umysłu danej grupy społecznej, która w sposób stereotypowy ma spoglądać na inne państwa i narody, umiejscawiając je w przestrzeni aksjologicznej⁴². Powstaje pytanie, czy tak rozumiany mit narodowy jest tradycyjnie pojmowanym mitem narodowym. Zdaje się, że odpowiedź nie może być jednoznaczna, ponieważ z powyższych rozważań wyłania się przekonanie o dwoistości mitu narodowego, to znaczy: mitu narodowego – *sui generis* i mitu o narodzie. O ile mit narodowy może i powinien być uznawany za „supermit”, będący w powszechnym użyciu komunikacyjno-historycznym, o tyle mit o narodzie będzie tą jego hybrydą, która na pierwszym planie stawia wyobrażenia, sądy i wartości przypisywane innym państwom i narodom. To właśnie do tego typu mitu odnosi się wcześniejsza kartografia mentalna.

Kategoria narodowego mitu politycznego spaja te dwie jedności: mit etniczny i mit o grupie etnicznej. W skrócie: mit narodowy to mit wyznaczany przez daną grupę narodową, mit o narodzie to mit (wyobrażenie na zasadach stereotypu) jednej grupy narodowej o innej grupie narodowej. Mity te nie funkcjonują poza dyskursem politycznym, można więc uznać, że obydwa realizowane są w kategorii polityczności.

Narodowe mity polityczne implikują w sobie historię i pamięć zbiorową, przestrzeń (terytorium odniesienia geograficzne), tożsamość, rzeczywistość społeczno-polityczną, wartości, emocje i rytuał (głównie

⁴⁰ C.G. Flood, *Political Myth: A Theoretical Introduction*, New York 1996, s. 58–62.

⁴¹ K. Popper, *Wiedza obiektywna*, Warszawa 2002, s. 138–139, 194–195.

⁴² C.G. Flood, *Political Myth: A Theoretical Introduction*, dz. cyt., s. 95–101.

komunikacyjny). Mit narodowy posiada podłoże społeczno-kulturowe o charakterze archetypicznym. Archetypy stanowią formę podstawową wobec wszelkich odwołań narracyjnych. Każdy mit ma swoją genezę u podstaw kształtowania się kultury danego społeczeństwa⁴³.

Narodowe mity polityczne pełnią funkcję tożsamościową wobec grupy społecznej. Jerzy Wiatr i Florian Znaniecki przeceniają znaczenie mitu w jego roli budowy wspólnej tożsamości narodowej. Niemniej każdy mit jest formą narodową i tożsamościową – przynależną określonej grupie. Etniczność stanowi istotny element w konstruowaniu wszystkich form świadomości społecznej⁴⁴. W przypadku polityki etniczność jest szczególnie użyteczna i eksploatowana do form utylitarnych (spłaszczonych do poziomu wysłowień narracji mitycznych).

Ponieważ dalsze badania będą ograniczać się do języka jako istoty komunikacji masowej, trzeba zwrócić uwagę na wartościowanie etniczne zjawisk społecznych, w tym w szczególności państw i narodów. Polskie narodowe mity polityczne dotyczące Rosji i kreujące językowy obraz świata opierają się na polonocentryzmie⁴⁵. Tu główną rolę odgrywają kategorie, które da się określić w opozycji binarnej w typowo mitycznej postaci „my” – „obcy”⁴⁶. Te zjawiska, które są określane jako „nasze”, zawsze wartościowane są jako dobre, pozytywne. Zjawiska przypisywane „obcym” są natomiast gorsze, mniej wartościowe. Językowy obraz polszczyzny odnoszący się do obcych narodów sprowadza się do pięciu elementów, które stanowią kategorie poznawcze dla narracji mitycznych, co staje się widoczne w odzwierciedleniu matrycy narracji mitycznych. Ryszard Tokarski podaje, że są to: ksenofobia, antropocentryzm, świadomość wyższości kulturowej, chrześcijaństwo i etos rycerski⁴⁷. Te elementy będą przebiegać się w narodowej narracji politycznej dotyczącej Rosji w prasie polskiej jako wyznaczniki oglądu „obcej” nacji.

⁴³ T. Hippler, *Spinoza on Historical Myths*, w: *Myth and Memory in the Construction of the Community*, red. Bo Stråth, Brussels 2000, s. 95–112; por. S. Symoniu, *Czas w kulturze*, w: *Czas w kulturze*, red. A. Nowicki, Lublin 1983, s. 19–21.

⁴⁴ D. Brown, *Contemporary nationalism: civic, ethnocultural and multicultural politics*, London 2000, s. 23–24.

⁴⁵ J. Bartmiński, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. tenże, Lublin 1999, s. 103–120; tenże, *O językowym obrazie świata Polaków końca XX wieku*, w: *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*, red. S. Dubisz, S. Gajda, Warszawa 2001, s. 28–29; R. Grzegorzczkova, *Pojęcie językowego obrazu świata*, w: *Językowy obraz świata*, dz. cyt., s. 47.

⁴⁶ W. Chlebda, *Kiedy swój staje się obcym*, „Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury” 2007, nr 19, s. 89–98.

⁴⁷ R. Tokarski, *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*, w: *Językowy obraz świata*, dz. cyt., s. 80.

Mit narodowy zawsze zawiera trzy elementy, które wchodzą w skład narracji: iluzoryczną przeszłość zbiorową, mit wiecznego trwania narodu z licznymi odesłaniami do symboli historycznych i przestrzeni funkcjonujących w określonych warunkach społeczno-politycznych. Trzecim elementem jest poszukiwanie mitu założycielskiego, fundacyjnego i legitymizującego współczesny ład polityczny⁴⁸. Uzyskuje się to poprzez komponent ksenofobii i megalomanii narodowej, które Nikžentaitis określa jako negatywne cechy funkcjonalne, choć potrzebne do budowy tożsamości zbiorowej⁴⁹. Mit narodowy to taka forma świadomości społecznej, przez którą uwydatniają się zjawiska etnocentryczne, aż po nacjonalistyczne⁵⁰. Byłoby to zgodne z koncepcją mitu Jérôme'a Brunera, który w takich przejawach upatruje form eksternalizacji. Mit narodowy staje się osią kodowania, a zarazem sam jest jednym z jego elementów, w którym naprzemiennie kształtują się i przekształcają: ludzka osobowość i jej tożsamość (poprzez wysłowienie) oraz społeczeństwo wraz ze swoimi wzorami postępowania (poprzez identyfikację)⁵¹. Nacjonalizacja nie zawsze jest szkodliwa, na przykład wówczas, gdy narodowe mity polityczne są wynikiem ukształtowania w wyniku demokratycznej, wolnej debaty⁵².

Narodowe mity polityczne będą miały swoją genealogię, tak jak to chciał widzieć Mircea Eliade, w archetypach. Do ich zobrazowania można posłużyć się metaforą drzewa, gdzie wielkie mity odnoszące się do idei (utożsamiające najwyższe idee, mity powrotu, szczęścia, raju utraconego, wolności, równości, sprawiedliwości⁵³) to konary. Są powszechne i występują

⁴⁸ D. Waniek, *Mity założycielskie – mity polityczne. Ich znaczenie w procesie kształtowania współczesnych podziałów społecznych*, „Państwo i Społeczeństwo” 2011, t. 11, nr 4, s. 9–45. Szerzej o polskich mitach fundacyjnych i teorii politycznych mitów fundacyjnych zob. J. Szydłowska, *O niektórych aspektach mitu fundacyjnego ziem zachodnich i północnych. Perswazja haseł propagandowych*, w: *Mity i stereotypy w polityce. Przeszłość i teraźniejszość*, dz. cyt., s. 147–159.

⁴⁹ A. Nikžentaitis, *Mity narodowe Litwy i Europy środkowej a historia*, dz. cyt., s. 20.

⁵⁰ J. Kołodziej, *Nacjonalizm jako mit polityczny*, „Euro-Facta. From Totalitarianism to Citizen's Societies in the United Europe” 2008, nr 1, s. 367–283; por. P. Pawełczyk, *Mit a ideologia*, w: *W kręgu mitów i stereotypów*, dz. cyt., s. 15.

⁵¹ A. Pankalla, *Psychologia mitu*, Warszawa 2000, s. 76.

⁵² A. Abizadeh, *Historical Truth, National Myths and Liberal Democracy: On the Coherence of Liberal Nationalism*, „The Journal of Political Philosophy” 2004, t. 12, nr 3, s. 298.

⁵³ D.J. Boorstin, *Poszukiwacze. Dzieje ludzkich poszukiwań sensu świata*, Warszawa 1998, s. 137; I. Pańków, *Mity w działaniach politycznych*, „Studia Nauk Politycznych” 1982, nr 5–6, s. 134; M. Reksć, *Mit przedmurza i mit mostu w dyskursach bałkańskich*, w: *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały*, t. 3, red. E. Ponczek, A. Sepkowski, M. Reksć, Toruń 2013, s. 245–260.

niemal we wszystkich kulturach. Kolejne mniejsze mity, nazwijmy je odnoszącymi się do materii – gałęzie – będą stanowiły liczne odwołania do podstawowych archetypów. O ile pierwsze, prymarne, nie ulegają demityzacji, kolejne mogą nie być już odporne na tego rodzaju działania⁵⁴. W dodatku jako gałęzie stanowią podporę do podtrzymywania pozostałych form świadomości: stereotypów, symboli, znaków.

Pniem w tymże schemacie są: wiedza i pamięć zbiorowa, a także przeszłość jako nieskonwencjonalizowana historycznie materia odwołań faktograficznych⁵⁵. Z tych gałęzi wyrastają także mity narodowe: wszelkiego rodzaju odwołania narracyjne. Tu wypada zawęzić nasze pole badawcze do jednej gałęzi mitu o narodzie, mitu politycznego, mitu dotyczącego Rosji. Jednak czy nie jest po części tak, że pomimo zaistnienia pewnych ram, wzorców, mit jako ta forma świadomości społecznej, która jest otwarta, nigdy nie ulega sklasyfikowaniu, gdyż rodzi się w ferworze społecznego chaosu? Gdyby tak było, można by przyjąć, co jest wielce prawdopodobne, że mity natury narodowo-politycznej, powstałe w skutek działań politycznych, tworzą się w nieograniczonym potencjale wzorców, jak w założeniu Mary Douglas⁵⁶. Stąd też gdy mówimy o micie, nie możemy zawsze klasyfikować go w tych samych zamkniętych ramach, możemy je jedynie wyznaczyć, ale ich zaistnienie nie jest warunkiem niezbędnym do realizacji mitu.

Narodowe mity polityczne to tego rodzaju zjawiska, które nie posiadają określonych dokładnie ram teoretycznych, gdyż każdy z mitów, jest mitem otwartym, co stanowi o jego licznych odniesieniach do choćby archetypów, historii czy tradycji narodowej⁵⁷. W tradycji badawczej zwykło się przykładać każdemu zjawisku osobne znamiona. Tu rozciągłość historyczna i wspólnotowość stanowią o zaklasyfikowaniu mitu do roli zjawiska narodowego i politycznego.

Narodowy mit polityczny powinien być wspólny dla ogółu społeczeństwa bez względu na jego poziom wykształcenia czy podziały klasowe⁵⁸. Tylko wówczas można powiedzieć o wspólnym właśnie, narodowym micie, a nie o micie pewnej grupy. Z drugiej strony narodowe mity polityczne

⁵⁴ J.D. Caputo, *Demythologizing Heidegger*, Bloomington 1993, s. 207, 231.

⁵⁵ D. Archard, *Myths, Lies and Historical Truth: A Defence of Nationalism*, „Political Studies” 1995, nr 43, s. 472–81.

⁵⁶ M. Douglas, *Czystość i zmaza*, Warszawa 2007, s. 130.

⁵⁷ M.N. Aleksiejewa, *Политический миф: теперь и прежде*, Moskwa 2005, s. 33; por. M.N. Alekseevna, *Political traditions: the concept and structure*, „Modern Research of Social Problems” 2013, nr 4, s. 366–380.

⁵⁸ Н.И. Шестов, *Политический миф: теперь и прежде*, Moskwa 2005, s. 33–36; В.В. Лаптев, *Трансформация Политической Мифологии в Современной России*, „Международный научно-исследовательский журнал” 2016, z. 46, nr 4, s. 99–103.

pełnią funkcję stabilizacyjną wobec mentalnego zjednoczenia danej wspólnoty politycznej, co wskazywałoby, że mogą służyć tylko określonej grupie społecznej⁵⁹. Mit narodowy polityczny zawsze jest kultywowany i wyznawany przez wszystkich członków społeczeństwa (z uwzględnieniem możliwości jego oddziaływania) niezależnie od ugrupowania politycznego (gdyż jego celem nadrzędnym jest budowa spójnej tożsamości)⁶⁰.

Narodowe mity polityczne gwarantują wspólny mianownik, wspólny cel i kod kulturowo-społeczny⁶¹, po którym społeczeństwa, narażone na zmiany w strukturze mogą nadal trwać we wspólnym kierunku. Do rozstrzygnięcia obszaru społecznego mitu można posłużyć się ujęciem mitu narodowo-politycznego według Stevanović, gdzie pada wyraźne wskazanie, że mity narodowo-polityczne mogą być celowe, wówczas ich grupą docelową są klasy i narody, jednak „warunkiem niezbędnym każdego mitu politycznego jest jego akceptacja przez naród, klasę lub jakąś inną grupę społeczną, której obwieszcza on swój «absolut», czyli prawdę emocjonalną i psychologiczną”⁶². Oznacza to, że tak naprawdę rama obszaru, tak jak i inne ramy teoretyczne owego mitu, może być zmienna w zależności od tego, kto i do kogo kieruje daną narracją mityczno-narodową. Tożsamość narodowa, pomimo głoszonej w ostatnim czasie teorii o końcu narodów, nadal jest głównym polem rozwoju mitów narodowych⁶³. To właściwie tożsamość i chęć jej podtrzymania będzie stanowić cel sam w sobie, a także główną przyczynę reprodukcji narodowych mitów politycznych.

Koncentrując się na idei narodowości mitu, wypada skonkludować powyższy wywód, że będzie ona rozumiana w odniesieniu do: cech materialnych (naród, granice, terytorium itp.), świadomościowych (potrzeba wspólnotowości, tożsamości), politycznych, zjawisk kulturowych (więzi, system wartości, kody kulturowe, zaprogramowanie itp.), wspólnoty uczuć⁶⁴. Polityczność będzie analizowana w dalszej części rozdziału.

⁵⁹ C.B. Kiss, *Lekcja Europy Środkowej. Eseje i szkice*, Kraków 2009, s. 100.

⁶⁰ B. Stevanović, *From archaic to modern (political) myth*, „Facta Universitatis. Philosophy, Sociology, Psychology and History” 2008, t. 7, nr 1, s. 31.

⁶¹ W literaturze politologicznej wobec tego rodzaju kodów używane jest pojęcie kodu geopolitycznego.

⁶² B. Stevanović, *From archaic to modern (political) myth*, dz. cyt., s. 34.

⁶³ K. Milošević, M. Stojadinović, *Understanding the contemporary political myth through the prism of national identity*, „Facta Universitatis. Philosophy, Sociology, Psychology and History” 2012, t. 11, nr 1, s. 77–87.

⁶⁴ J. Dojnik, *Mity narodowe a myślenie polityczne*, w: *Mity historyczno-polityczne, wyobrażenia zbiorowe, polityka historyczna. Studia i materiały*, t. 1, dz. cyt., s. 48.

3. Koncepcja mitu według Mircei Eliadego

W dotychczasowych badaniach mit był rozważany już na kilka różnych sposobów⁶⁵. Mircea Eliade zwraca uwagę na relację pomiędzy mitem a archetypem, wskazując, że każdy mit jest wynikiem pewnych odniesień do wcześniej ugruntowanych społecznie archetypów. To właśnie z katalogu tychże struktur i po dodaniu nowych elementów, czy to społecznych, czy politycznych, powstaje mit, jako uwspółcześniona forma archetypu⁶⁶. Narodowy mit polityczny jest przez to rozumiany jako projekcja stanów społeczeństwa i opisu zachodzących w nim zjawisk, które niekoniecznie poddawane są naukowej racjonalizacji, a wymagają społecznych wyjaśnień w celu skutecznej komunikacji⁶⁷. Mit jest też uproszczeniem w sposobie myślenia, gdyż świat rzeczywisty otaczający człowieka jest zbyt skomplikowany, by go zrozumieć, przez co człowiek posługuje się mitami jako uproszczonymi formami świadomości⁶⁸, by nie tracić energii na wyjaśnienie tego, do czego tak naprawdę nie ma dostępu i co znajduje się poza granicami społecznego poznania. Rola mitu w komunikacji według Eliadego polega na maksymalnym skracaniu przekazu i dążeniu do maksymalizacji jego emocjonalności i naładowania treścią⁶⁹.

Eliade zauważył, że mit opiera się głównie na wierze, grupa wyznająca wspólne mity buduje dzięki nim tożsamość, przez co stale potrzebne są mity „stare” i nowe, łączące poszczególne elementy społeczeństwa⁷⁰. Podobnie sens istnienia mitu postrzega Rollo May, dla którego jest to forma ponadczasowej narracji, która ugruntowuje wiarę w sens istnienia jednostkowego i grupowego. Mity w jego przekonaniu budują pożądaną społecznie wizję świata, są kreowane w sposób podświadomy, utożsamiają sobą nadzieję i wizję nowych celów. Ulegają także pozorowanej racjonalizacji (badaniom naukowym), w których przesiewane są przez sito habitusu naukowca obciążonego innymi mitami i wierzeniami, przez co przenikają do świata nauki jako formy zniekształcone⁷¹.

⁶⁵ Lauri Honko podaje 14 różnych ujęć mitu w dyskursie naukowym, L. Honko, *The Problem of Defining Myth*, dz. cyt., s. 2–19.

⁶⁶ M. Eliade, *Aspekty mitu*, Warszawa 1998.

⁶⁷ Tenże, *Mity, sny i misteria*, Warszawa 1999, s. 23–45.

⁶⁸ Por. P. Chilton, *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*, London 2004, s. 16–30.

⁶⁹ M. Eliade, *Mefistofeles i i androgyn*, Warszawa 1994, s. 200.

⁷⁰ Tenże, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, Warszawa 1993, s. 114; por. tenże, *Aspekty mitu*, dz. cyt., s. 161–189; tenże, *Mity, sny i misteria*, dz. cyt., s. 15–33.

⁷¹ R. May, *Błaganie o mit*, Poznań 1997, s. 13; por. tenże, *Miłość i wola*, Poznań 1998, s. 341.

Idąc tropem myślenia Eliadego, przyjąć można, że w interpretacji narodowych mitów politycznych istnieje dwoistość archetypu: wzór i odwołanie. Wzór to forma mitu jako świadomości społecznej. Odwołanie to „wielkie” mity (czyli archetypy myślowe)⁷², które stanowią podstawę do budowy interpretacyjnej każdego z kolejnych mitów. Początkiem mitu politycznego nie będzie konkretne wydarzenie, ale odpowiednio zmitologizowana przeszłość, która pozwoli na wyłonienie się punktu początkowego⁷³. Eliade podpowiada także, gdzie wypada szukać mitu, lokując go w uproszczonym myśleniu, zbitkach słownych. Nie jest to do końca prawdą, gdyż mit nie będzie rozumiany tu dosłownie, jako słowo, ale jako materia świadomości ewokowana przez język jako aparat symboliczny.

Eliade doczekał się także krytyki lub też reinterpretacji w aspekcie aprioryczności. Pominąwszy kwestie świadomości mitu, za Gadamerem można przyjąć, że mity, w tym narodowe mity polityczne, zamykają życie zbiorowe społeczności w całość, co nie daje dobrowolności „wyznawania”, ale narzuca każdej jednostce jego akceptację⁷⁴. Mity narodowe przez swoją specyfikę są wspólne dla danej grupy, natomiast wiara w nie jest wynikiem wielu czynników socjalizacyjnych (takich jak zaprogramowanie kulturowe czy edukacja).

4. Badania nad myślą mityczną Ernsta Cassirera

Ernst Cassirer w swojej filozoficznej wykładni mitu podejmuje rozważania nad jego rolą w kształtowaniu tożsamości jednostkowej i grupowej. Mit będzie postrzegany jako rodzaj więzi określającej relacje pomiędzy podmiotami „ja” i „ty”, sama zaś świadomość mityczna jest z kolei formą mediacji między „ja” osobowym a „ja” społecznym. Mit warunkuje istniejące formy życia społecznego, gdyż w rozumieniu Cassirera jest myślą, czystą formą symboliczną, o określonym ładunku poznawczym. Jest to ta forma świadomości, która łączy człowieka ze światem zewnętrznym zarówno społecznym, kulturowym, jak i światem fizycznym.

Mit u Cassirera posiada pewien znaczący ładunek poznawczy, będąc historią, czyli pewnym procesem twórczym (choć w mej ocenie odtworczym wobec odbioru rzeczywistości ukształtowanej społecznie) w postaci myślenia mitycznego, które realizuje się podczas zaistnienia mitu. Myślenie

⁷² Por. M. Eliade, *Obrazy i symbole: szkice o symbolice magiczno-religijnej*, Warszawa 2009.

⁷³ Tenże, *Sacrum, mit, historia. Wybór esejów*, dz. cyt., s. 42–48.

⁷⁴ H.G. Gadamer, *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, dz. cyt., s. 378.

mityczne jest osobną substancją, która niekoniecznie musi zaistnieć tam, gdzie istnieje mit, jednocześnie mit będzie zawsze wynikiem myślenia mitycznego⁷⁵. Koncept ten Cassirer zaczerpnął od Eliadego, wskazując jak Bronisław Malinowski i Lucien Lévi-Brühl na człowieka jako istotę posługującą się myśleniem mitycznym⁷⁶. Myślenie to zostało rozwinięte w teorii Eliadego do poziomu podstawowej formy funkcjonowania jednostki w społeczeństwie⁷⁷.

Nie jest to założenie pozbawione podstaw, gdyż ludzkie zdolności poznawcze ograniczają się do zmysłów (w tym do zmysłu społecznego w postaci mitu) i rozumowania. Dodać do tego trzeba założenie antropocentryczne, które zakłada istnienie funkcjonalno-pragmatycznych konstrukcji politycznych narracji o charakterze narodowym. Przejawia się ono w sprzężeniu między myślą a rzeczywistością i posiada charakter kognitywny. Realizuje się w założeniu **мыследеятельность**⁷⁸, które wyjaśnia łączenie intuicyjne (zaprogramowane kulturowo) informacji, rzeczywistości i mitu jako formy działalności reprezentowanej chociażby przez rytuał czy wysłowienia.

Wobec tego Cassirer dokonał wyróżnienia kilku podstawowych cech myślenia mitycznego, które można zastosować jako drogę do określenia i charakterystyki mitu. Zauważył on istnienie tożsamości mitycznej, czyli zespołu wyobraźni zbiorowej i indywidualnej, w której nie ma podziału na to, co realne i idealne, to znaczy w micie byt i myśl są homogeniczne, gdyż nie następuje rozróżnienie między przedmiotem i jego wyobrażeniem⁷⁹. Twierdził, że swoistość mitu opiera się na kierowaniu się pewnych kojarzeń według prawidłowości przestrzennej i czasowej, wyróżniając w tym przypadku kilka zasad: *post hoc, ergo propter hoc, juxta hoc, ergo propter hoc*. Pierwsza z nich mówi o bliskości czasowej zdarzeń, druga o bliskości przestrzennej. Bliskość czasowa i przestrzenna stanowią wystarczający czynnik w świadomości i myśli mitycznej, by wydarzenia ze sobą połączyć w logiczną, choć pozaracjonalną całość.

Mit to także ujmowanie części jako reprezentacji całości – *pars pro toto*. To próba obiektywizacji poprzez prosty zabieg opisu zjawisk ich domena, co nasuwa od razu myśl o stereotypizacji form myślenia. Odtąd

⁷⁵ E. Cassirer, *Esej o człowieku*, Warszawa 1977, s. 142.

⁷⁶ Tamże, s. 166–167; A. Szafrński, *Nowa antropologia wobec dawniejszych koncepcji religii i magii*, Kraków 2000, s. 23–25.

⁷⁷ Por. A. Lelito, *Człowiek – „animal mythicum” w ujęciu Mircei Eliadego*, Tarnów 2008.

⁷⁸ Г. Щедровицкий, *Организованное мышление: идеология, методология, технология*, Moskwa 2014, s. 149–155.

⁷⁹ E. Cassirer, *Esej o człowieku*, dz. cyt., s. 169, por. C. Lévi-Strauss, *Myśl nieoswojona*, dz. cyt., s. 294; J.G. Frazer, *Złota gałąź*, Warszawa 1978, s. 38, 78.